

ИГОР ЂУРОВИЋ, АЛЕКСАНДАР РИСТИЋ

СРЕДЊОВЕКОВНО ОРУЖЈЕ И ОПРЕМА
ИЗ АРХЕОЛОШКЕ ЗБИРКЕ
НАРОДНОГ МУЗЕЈА КРАГУЈЕВАЦ

Издавач
Народни музеј
Бука Караџића 1, Крагујевац

Аутори
Игор Ђуровић
Александар Ристић

Фотографије
Предраг Михајловић Циле

Дизајн корица
Агенција Круг, Крагујевац

Штампа
Донат граф, Београд

Тираж
300

ISBN 978-86-85647-91-8

ИГОР ЂУРОВИЋ
АЛЕКСАНДАР РИСТИЋ

**СРЕДЊОВЕКОВНО
ОРУЖЈЕ И ОПРЕМА**
ИЗ АРХЕОЛОШКЕ ЗБИРКЕ
НАРОДНОГ МУЗЕЈА КРАГУЈЕВАЦ

Крагујевац 2022

САДРЖАЈ

Уводна реч	7
О збирци и њеном историјату	9
Писани и ликовни извори	15
Брње (оклопи од алки).....	19
Топузи и буздовани	23
Секире.....	29
Копља	41
Бојне Косе.....	53
Стреле	57
Самострел	69
Ђулад.....	73
Закључак	77
Преглед по каталошким јединицама.....	83
Табле	85
Библиографија	89

СЛИКЕ

1. Драгољуб Петровић, први директор Музеја
2. Драгољуб Петровић са сарадницима Музеја
3. Свети Ратници, црква Куманица у Рамаћи код Крагујевца, 14–15. век.
4. Св. Ђорђе и Димитрије, Каленић, 15. век.
5. Св. Никита и Прокопије, Каленић, 15. век.
6. *Издајство Јудино*, црква Св. Апостола у Пећи.
7. *Издајство Јудино*, манастир Милешева око 1260.

8. Дечани, Св. Јован Претеча, детаљ.
9. Дечани, сцена *Св. Нестор убија Лија* (детаљ испод борилишта).
10. Дечани, сцена *Војници падоше на земљу пред Христом*.
11. Римски стрелац са рефлексним луком, Трајанов стуб.
12. Пећ, црква светог Димитрија, непознати свети ратник са само-стрелом.
13. *Пад Цариграда*, Молдовита (манастир у Румунији), осликано 1537.
14. Предмети из оставе у Каменици
15. Део предмета из оставе у Каменици

ТАБЛЕ

Табла I. Брње (кат. 1-3), буздовани (кат. 4-5), топуз (кат. 6).

Табла II. Секире (кат.8-12) и копља (кат- 13-21).

Табла III. Бојне косе (кат. 23-24), ђулад (кат. 46-48), узенгија за само-стрел (кат.45).

Табла IV. Стреле (кат. 25-40), веретони (кат. 41-44).

УВОДНА РЕЧ

Дело које је пред читаоцима јесте наставак објављивања средњовековне археолошке збирке, што је започето 2012. године збирком накита. Као разумни след наметала се збирка оружја и опреме по свом значају и доприносу који може пружити у бољем упознавању прилика током средњег века на подручју средишње Шумадије. Збирка није богата, па и ову прилику користимо да позовемо налазаче да откривене предмете предају Музеју, јер је то најбољи начин њиховог чувања и презентовања.

Посао на обради збирке средњовековног оружја и опреме започет је пре дужег времена, али се завршетак одгађао због других обавеза. Током ископавања локалитета Градина у Грошници (кампања 2018. године) са колегом Александром Ристићем, докторандом средњовековне археологије договорио сам заједнички наставак рада на овој теми. Колега је допунио аналогије, те написао и поглавље о историјским и ликовним подацима везаним за околину Крагујевца. Тиме ми је било олакшано да се више посветим датовању предмета и састављању преосталих текстова, чиме је овај каталог добио могућност да се појави пред читаоцима.

Игор Буровић
У Крагујевцу, јун 2021.

О ЗБИРЦИ И ЊЕНОМ ИСТОРИЈАТУ

Збирке ове врсте археолошког материјала и поред запажене оскудице услед историјских околности¹ играју значајну улогу у попуњавању знања о наоружању у средњовековној Србији. Недостатак мачева, плочастих оклопа, штитова, кацига, свакако иде под руку са слабом истражености средњовековних центара у Грузи, Лепеници, Јасеници и на планини Рудник.

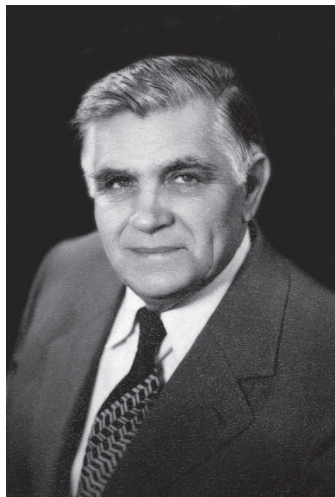
Збирку средњовековног оружја и опреме у археолошком одељењу Народног музеја Крагујевац чини 48 предмета. У овом раду предмете публикујемо у групама према врсти, а уз сваки прилажемо фотографију, опис, оквирне аналогije и датовање. Лакшем сналажењу послужиће и четири табле са каталожским бројевима. Потрудили смо се да подаци о месту налаза и други, буду што прецизније сакупљени из доста старе документације. До сада збирка није била у потпуности публикована, мада су у пет наврата публиковани делови ове збирке.²

Налази оружја у Музеј су доспели углавном као поклон и у питању су најчешће случајни налази откривени у пољопривредним радовима, или нешто ређе на средњовековним утврђењима, а у једном случају у питању је мали део из једне оставе у Каменици. То доста отежава прецизно датовање ове врсте предмета, јер се употреба једног дела оружја растеже од антике до средњег века (секире, копља и стреле), а други су у употреби дуже у току средњег века. Стога се датовање ових предмета своди на сврставање у одређени тип и узима хронолошки оквир за датовање тог типа на тлу Србије. Опширније студије у којима је на адекватан начин типолошки обрађено оружје још увек нису присутне код нас. Стога смо за један део предмета пажњу усредсредили на поуздано датоване аналогije како би смо донели правилнији суд.

1 Petrović 2013, 21.

2 Шкриванић 1957; Богдановић 1981; Цуњак 1999; Прокић 2004; Сарић 2008. Прокић је публиковао највећи број предмета.

Прецизно датовање омогућавају једино археолошка ископавања, када предмет потиче из стратиграфски датованог слоја. Само три налаза у збирци су пореклом са археолошких ископавања: део брње тј. верижњаче (панцира) из Добраче, део бојне секире из Корићана, стрела из Градца (кат. 2, 7, 26).

Готово сви, сем 3 предмета (кат. 21, 22, 39) у археолошку или историјску збирку су доспели у периоду од 1951. до 1962. године, односно за време првог директора Музеја, Драгољуба Петровића.³ Како је ово већ примећено и за средњовековни накит,⁴ а важи и за друга одељења и њихове збирке,⁵ то постаје јасно колики је замах у попуњавању фондова збирки предузео Петровић организујући мрежу сарадника на широкој територији коју је тада покривао Музеј.

◀ Слика 1. Драгољуб Петровић, први директор Музеја

Ближој околини Крагујевца припадају налази копаља и стрела из Крагујевца, Корићана, Дивостина, Церовца (кат. 7, 21, 27, 36, 39). Занимљиви су налази бојне косе (кат. 24) и панцира (кат. 2).

Следи група налаза из средњовековног Борча и његове околине: веретон из Борча (кат. 41), копље из Борча (кат. 13),⁶ врх стреле из Претока (кат. 29), секира из Коњуше (кат. 9). Ту су још два предмета која

3 Који се мада географ по струци, занимао за археологију и као директор музеја предузео и иницирао најзначајнија археолошка ископавања у околини Крагујевца. Руководио је ископавањима у Градцу (Донићко Брдо, Јеринино брдо), Корићанима (Коса), Шљивовцу (Нумере). Иницирао је ископавања у Рисовачи, Градцу (пећина), Гривцу или био први који је започињао радове на другим (Дивостин, Кусовац, итд).

4 Ђуровић 2012: 8, 11.

5 Сем Уметничког одељења које је основано 1963.

6 Од података једино стоји: „копље свакако новијег доба, нађено на имању званом „Крш“ на зидинама старог града. Случајан налаз М. Тривковић“. Још једно инвентарисано копље потиче из Борча које не можемо препознати, инв. бр. А-31 (нејасан опис са цртежом који није прецизан: „нашао Боривоје Бешпић б. разред у граду Борчу“ заједно са фрагментом керамике).

не успевамо идентификовати услед лоше документације из Бечевице и Љуљака.⁷

▲ Слика 2. Драгољуб Петровић (други ред у средини) са сарадницима Музеја испред конака Кнеза Михаила, 17.05.1958.

Посебно место у збирци заузимају предмети из једне оставе у Каменици у којој је пронађено „око 300 килограма разних гвоздених предмета“ од којих „доста копаља, стрела и разних пољопривредних алатки“. Нажалост у збирку су доспели само две секире, копље, један раоник и макља.⁸ Остатак је откривена током рата 1943. године када је Драгољубу Петровићу предат део предмета, који је доспео у збирку по оснивању музеја и тако спасен. Наиме, Петровић је већ 1942. чинио покушаје за оснивање Музеја шаљући дописе преко школа за

7 Врх стреле из Бечевице које није могуће идентификовати услед лошег цртежа, лок. „Клик“ инв. бр. А-452; недостајуће лоше очувано копље из Љуљака инв. бр. А-4479.

8 Инв. бр. И-111, 112, 277, 1321. Оставу је пронашао Милан Марић 1943. у Каменици. Петровићу је предао само неколико предмета, а остало је предао отпаду у старо гвожђе (Петровић 1969–70, 142). У збирке Археолошког и Историјског одељења почела се заводити 1951., да би на крају сва прешла у Археолошко одељење 1960. године.

скупљање старина.⁹ Вероватно је на тај начин дошло до тога да су ови предмети сачувани.

Широј околини Крагујевца припада налаз из Великог Крчмара (кат. 8). Остали су из даље околине из периода када је Музеј имао ингеренције над већим подручјем: Букуља (4 копља: инв. бр. А-1779-1782 од којих само једно успевамо да идентификујемо, кат. 17), Бунар код Јагодине (стрела кат. 35), Плешин код Студенице (копље кат. 14), Савинац код Горњег Милановца (стрела кат. 32). Ту је и група налаза са Градишта из Трнаваца код Александровца (2 топуза и 2 стреле: кат. 4, кат. 5, кат. 37, кат. 40).¹⁰

Археолошка збирка имала је посебан третман већ од оснивања Музеја 1949., обзиром да је једина имала засебну књигу инвентара попуњавану већ од 1951. Ипак, знатно отежавајућу околност имали смо у прикупљању тачних података за предмете, услед дугог периода настајања збирке и скорашњег њеног издвајања.¹¹ У периоду од 1951. до 1970. (када је заведен последњи комад оружја у стари инвентар) средњовековно оружје завођено је у 4 инвентарне књиге:

- 1. *Књига Инвентара Археолошке збирке I (1951-1954.)*
- 2. *Књига Инвентара Археолошке збирке II (1954-1995.)*
- 3. *Књига Инвентара Историјске, Етнографске, Нумизматичке, Природописне збирке (1951-1954.)*
- 4. *Књига Инвентара Историјске збирке (1954-1962.)*

Овако дуго вођење предмета у четири различите књиге инвентара са додатним пребацивањем појединих предмета из Историјске збирке у Археолошку створило је својеврсну збрку уз често погрешно преписивање изворног податка у нову књигу. Услед тога већи број предмета доживео је публикување са погрешним подацима.¹² У тим старим инвентарним књигама дешава да се да су описи штуре, подаци о месту налаза погрешни, цртежа нема или је лош, што додатно компликује распознавање јер се дешава да су копља, стреле или секире понекад

9 Драгољуб Петровић, *Аутобиографија*, необјављени рукопис у Народном музеју Крагујевац. Види подробније у: Ђуровић 2012, 7.

10 Још неколико комада оружја међу којима се издвајају копља, потичу са истог места, али нису у средњовековној збирци већ у античкој или праисторијској А-884, 885, 791, бб.

11 Археолошка збирка антике и средњег века издвојена је 2002. године, док је средњовековна збирка издвојена 17.02.2010. са примопредајом, бр. документа 06-98. Траг једног неуспелог покушаја издвајања ових збирки јесте *Књига инвентара античке и средњовековне збирке*, из 1970. са само три заведена предмета.

12 Место налаза, инвентарни број: Богдановић 1981; Прокић 2004; Сарић 2008.

слични и тек у детаљима се разликују. На тај начин посао на сређивању података кретао се углавном ка тражењу изворног податка када је предмет први пут ушао у једну од збирки.¹³ Други значајан извор је податак када је предмет публикован после археолошких ископавања (Добрача-Умка, Градац-Јеринино брдо)¹⁴ или наласка оставе што се односи на предмете нађене у Каменици.¹⁵ Додатна помоћна документација јесу *Картотека* и *Фототека Археолошког одељења* где су ретке старе фотографије предмета омогућиле додатно проверавање и поређење. Сви заједно, ови подаци омогућили су поузданије повезивање предмета и његових података. Па ипак, уз поједине географске одреднице оставили смо знак питања, када нисмо сасвим сигурни у место налаза.

Надамо се да публикавањем ове збирке долази и време преласка у другу фазу развоја Археолошког одељења и да ће се сличним публикацијама коначно отворити пут разумевању да без археолошких ископавања нема богатих збирки које вреди излагати, као и да је то једини прави извор непобитних сазнања.

13 Стога овде у каталошком опису наводимо тај први инвентарни број.

14 Гарашанин М. и Д. 1956; Петровић 1965.

15 Петровић 1969–1970.

ПИСАНИ И ЛИКОВНИ ИЗВОРИ

(Александар Ристић)

За територију града Крагујевца, као и уопштено за територију Шумадије и централни део Србије, немамо довољно расположивих писаних извора који сведоче о изгледу, употреби, локалној производњи или набавци оружја у средњем веку.

Једини очувани документ који помиње оружје у непосредној крагујевачкој околини, јесте повеља угарске краљице Марије од 8. маја 1390. године, која је издата у Будиму. У њој се износе заслуге Јована, сина Ђорђа од Нађмихаља, који се као веран и одважан краљев витез посебно истакао приликом освајања тврђаве Борач у Грузи. У повељи се указује на његову храброст и пожртвованост током борби, у којој се није бојао „тешких хитаца камења и густих стрела“ (*non verendo graves lapidum ictus et telarum densitates*).¹⁶ Ради се о опису догађаја приликом похода који је преузео угарски краљ Жигмунд Луксембуршки против Србије, у октобру 1389. године. О заузимању градова Борча и Честина угарски краљ говори у најмање осамнаест својих повеља, а краљица Марија у две. Судећи према броју помена ових утврђења, стиче се утисак да су Срби пружили изузетно снажан отпор, док се на основу ове једне повеље да препознати и део наоружања које су користили приликом одбране.¹⁷ Овим податком су исцрпљени сви писани извори који у одређеном контексту помињу коришћење оружја у околини данашњег Крагујевца. Осим овог документа, о евентуалној повезаности крагујевачке околине са производњом оружја у средњем веку може сведочити и назив данашњег села Копљаре, у близини Аранђеловца.¹⁸ Још је Б. Дробњаковић записао да се у атару овог села,

16 Nagy 1887, 490.

17 Јовановић 1985, 16.

18 Škrivanić 1957, 296.

у долини Вићије, при копању изоравају уломци посуда и „делови од поломљених копаља“.¹⁹

Ликовних извора, такође, нема много сачуваних. Векови су учинили да бројне представе светих ратника у задужбинама средњовековних ктитора са тла Шумадије, нестану. У околини Крагујевца се налази неколико споменика са очуваним средњовековним сликарством, где се на појединим композицијама могу видети прикази, по свему судећи, тада коришћеног наоружања.

▲ Слика 3. Свети Ратници, Црква Куманица у Рамаћи код Крагујевца, 14–15. век.

На бочним зидовима и пиластрима у цркви Св. Николе у селу Рамаћи насликане су представе светих ратника,²⁰ у ратној опреми који држе лук и стреле, копље, бодеж или кратки мач²¹, а на себи носе оклопе и панцир-кошуље са огртачем преко рамена.²² Овде насликано оружје типолошки одговара наоружању коришћеном у периоду 14–15. века. Ту су приказани мачеви са јабуком срцоликог облика, који су нешто ређи у односу на истовремене мачеве са округлом јабуком.²³

19 Дробњаковић 1923, 314.

20 Михаиловић 1956, 149.

21 Исто, 151.

22 Кнежевић 1968, 159.

23 Исто, 160.

У манастиру Јошаници код Јагодине свети ратници су осликани у јужном делу простора наоса, где се посебно истичу представе св. Теодора Тирона и св. Теодора Стратилата на јужном зиду.²⁴ Они на себи носе оклопе са оковима.²⁵ На северном зиду су насликани свети ратници, од којих су се очувала само двојица. Први носи црни шлем на глави и оклоп са оковима, док у левој руци држи велики лук. Од друге представе светог ратника су остали видљиви само делови оклопа са оковима.²⁶ На источној страни југозападног пиластра је насликан свети ратник са оклопом и копљем у десној руци²⁷, док је на северној приказан један у оклопу, са копљем у десној и штитом у левој.²⁸ Сликарство манастира Јошаница је временски опредељено у последње године 14. и прве године 15. века.²⁹

▲ Слика 4-5. Св. Ђорђе и Димитрије (лево); Св. Никита и Прокопије (десно), Каленић, 15. век.

У цркви манастира Каленић, св. Теодор Стратилат је приказан како извлачи мач из корица, док је св. Прокопије насликан са исуканим ма-

24 Николић 1970, 129.

25 Исто, 130.

26 Исто, 135.

27 Исто, 136.

28 Исто, 137.

29 Исто, 129.

чем.³⁰ Мачеви св. Теодора Тирона и св. Теодора Стратилата припадају дворучњацима, док су код св. Димитрија, св. Ђорђа и св. Прокопија једноручни мачеви са благо повијеним крајевима накрсница.³¹ Св. Ђорђу мач виси преко рамена, што представља карактеристичан начин ношења мача, док су око појаса мачеви св. Димитрију и св. Прокопију.³² Св. Никифор у руци држи сабљу, чији је држак мало нагнут у правцу оштрице, што је карактеристика времена краја 14. и почетка 15. века.³³ Кошља приказана у Каленићу су листоликог облика, али нешто масивнијег изгледа.³⁴ Св. Ђорђе и св. Димитрије су приказани са палицама (буздованима), али различитог типа. Буздован св. Ђорђа је обешен о десни бок поред тоболца за стреле, има кратку дршку, па се претпоставља да је био намењен коњици. Буздован св. Димитрија је био, према Г. Шкриванићу, такође коњички.³⁵ Штитови приказани на каленићком фреско-сликарству су били полулоптастог облика.³⁶ Верижаста оклоп је приказан на представи св. Прокопија.³⁷

30 Радојчић 1964, 8; Симић-Лазар 2011, 207, Сл. 34, 35.

31 Шкриванић 1957, 51.

32 Шкриванић 1957, 73; Симић-Лазар 2011, 204, 207, Сл. 32, 35.

33 Шкриванић 1957, 61.

34 Шкриванић 1957, 78; Симић-Лазар 2011, Сл. 32, 34–35.

35 Исто 1957, 89; Исто 2011, 204, Сл. 32.

36 Исто 1957, 125; Исто 2011, 204, 206–207, Сл. 32, 34–35.

37 Исто 1957, 143; Исто 2011, 207, Сл. 35.

БРЊЕ

(ОКЛОПИ ОД АЛКИ)

Оклоп се код Словена помиње већ у опсади Цариграда у 7. веку. Сачињен од ушлетених гвоздених алки (брњица) познат је са територије Русије у 8. веку и касније. Старословенска реч *брња*, долази из готског *бруња* или француског *broigne*, чему је корен у латинском *brutea*,³⁸ односно позната је од римског доба када је рађена од гвоздених или бронзаних алки.³⁹

Ана Комнен сведочи да су пре борбе српски војници навукли оклопе (10–11. век). Панцирне кошуље од брњица почињу се плести од 11. века, док се од 12–13. века појављује и капуљача. Појава оклопа од челичних делова у 14–15. веку није потиснула брње - оне се и даље израђују и ношене су као допунска заштита испод оклопа.⁴⁰ Од тада на Западу оне постају синоним за лаки оклоп који користи пешадија, док коњаници носе пуни оклоп, од челичних делова. Тај глатки или пуни оклоп настао је ојачавањем плетеног оклопа челичним плочама на прсима, рукама и ногама (пршњак, лактењача, колењача), касније и оклоп за леђа.⁴¹

Крајем 13. века у Дубровнику, сем властеле, брњу су поседовали и сиромашнији слојеви грађана, што илуструје слику њене популарности.⁴² О овоме на тлу Србије сведочи већи број насеља који носе њено име у свом називу Брње, Брњаци, Забрње.

38 Шкриванић 1957, 136.

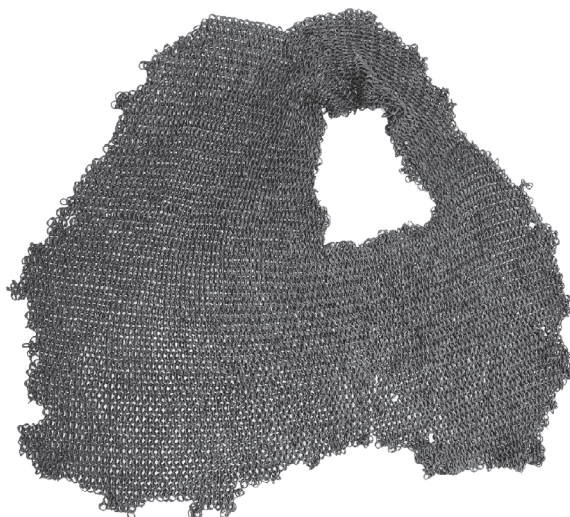
39 Поповић, *et al.* 2010, 156.

40 Шкриванић 1957, 136–141.

41 Ђурђица Петровић, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), 478.

42 Petrović 1976, 103.

1. БРЊА (панцирни прслук)

Непознато налазиште.⁴³ Заведено 1960. у историјску збирку, инв. бр. И-1321. Димензије: 43x49,5 цм.

Брња од гвоздених алки са отвором за руку (прслук). Алке су израђене од жице, спљоштене, густо збијене, кроз сваку се провлаче још четири.

14–15. век

Литература: Сарић 2008, кат. 25

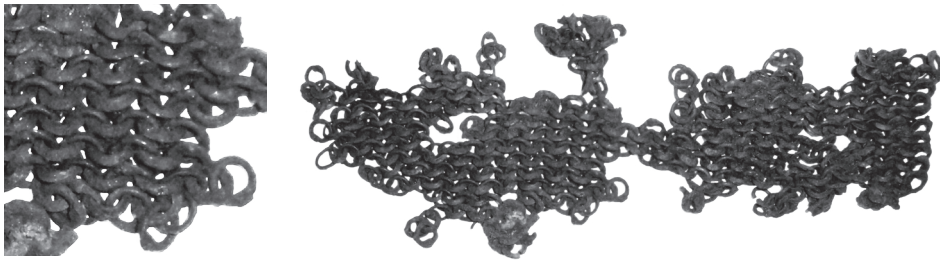
⁴³ У *Књизи инвентара археолошке збирке II*, 1964. г. под инв. бр. А-4313/а заведен је овај предмет и погрешно уписано место налаза Добрача. Како овај панцир није пронађен приликом ископавања у Добрачи сходно Гарашанима који су водили истраживање (Гарашанин М. и Д., 1956, 199, 201, 203), већ три мала фрагмента, реч је вероватно о забуни археолога који је уносио податак. У напомени за овај инвентарни број стоји да је предмет преузет из *Инвентара историјске збирке* где је заведен под бројем И-1321. Проверивши овај инвентарни број заведен 1960. г. у 2. *Књизи Инвентара историјске збирке*, утврдили смо да димензије и опис одговарају, те да је предмет заведен са групом средњовековног оруђа и оружја из оставе у Каменици као последњи у низу, али без навођења места налаза. Како није уписан локалитет нити знак за понављање, нисмо у могућности да тврдимо да је предмет из Каменице. Петровић публикујући цртеж три предмета из ове оставе није поменуо панцир, али помиње разне предмете: „око 300 килограма разних гвоздених предмета” од којих се „само неколико” налази у Музеју, док је власник остало предао отпаду у старо гвожђе (Петровић 1969–70, 142–3).

Аналогије:

Винорача – Брдо (датовано у 15–17. век: Vetnić 1983, 144, Т. VI/9), Војни музеј Београд (14–15. век: Пековић 2006, 112), Добрача (Гарашанин М. и Д. 1956, 119, 121, 123).

Прегледањем овог панцира уочава се да је у питању прслук, а не верижна туника (кошуља) са рукавима каквих има у Војном музеју.⁴⁴ У римско доба верижне тунике (*lorica hamata*) су имале кратке рукаве,⁴⁵ стога овај прслук приписујемо средњем веку, када су били познати кожни прслуци као допунска заштита,⁴⁶ па се може закључити да је ова брња била пришивена на подлогу.

2. БРЊА

Добрача, Умка, ископавања 1950. године, гроб бр. 75. Инв. бр. А-850., дим. 15x7 цм.

Три фрагмента исте брње густо плетене од гвоздених алки које су спљоштене (на слици је приказан један од три фрагмента који је најбоље очуван).

13–14. век

Литература: Гарашанин М. и Д. 1956, 199, 201, 203.

Аналогије:

Гамзиград – маузолеј (густо плетена попут ове, датована локалитетом у 3–4. век, Поповић, *et al.* 2010, 156, сл. 128), Винорача – Брдо (Vetnić 1983, 144, Т. VI/9).

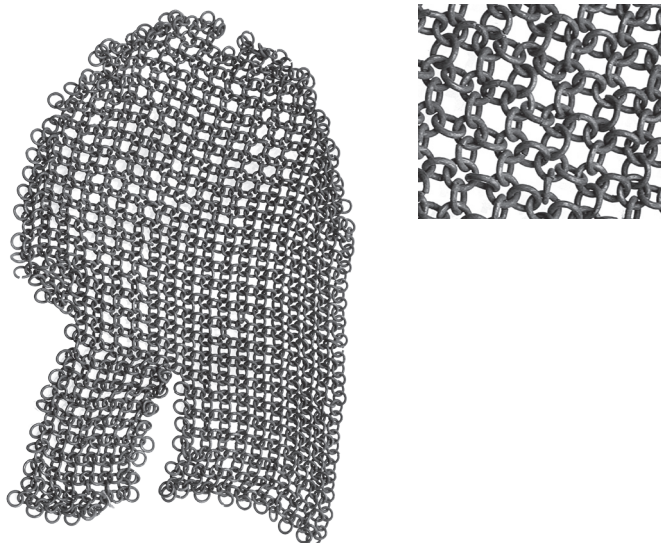
⁴⁴ Пековић 2006, 148, инв. бр. 16971, 16972, 15984.

⁴⁵ Поповић И., 2010, 156.

⁴⁶ Поповић, Марјановић-Душанић 2004.

Ова три фрагмента брње једини су пронађени остаци у прекопаном гробу, разбацани на његовој западној страни. Судећи према датовању некрополе и разлозима које смо наводили, овај би се оклоп могао одредити у 13–14. век.⁴⁷ Сличног је начина израде са претходним панциром, али су саме брњице ситније и тиме гушће. Обзиром на блиску аналогију у начину израде панцира из Гамзиграда треба приметити да су већ у касноантичком периоду израђиване квалитетне брње од густо збијених алки.

3. БРЊА

Непознато налазиште, инв. бр. бб, дим. 26x17 цм.
 Мањи комад брње састављен од ређе уплетених брњица које су кружног пресека (нису спљоштене). Кроз сваку алку провучене су још четири. Могуће да овај комад није од кошуље већ од капуљаче или шлема.
 Необјављено.
 16–17. век

Аналогије:
 Мишевић – Јеринин град (Vetnić 1983, 143, Т. VI/7).

⁴⁷ Ђуровић 2012, 121.

ТОПУЗИ И БУЗДОВАНИ

Употреба дрвене палице као оружја са различитим завршетком припада дугој традицији ратовања вероватно још из периода пре Христовог рођења.

Називи *топуз* и *буздован* у српски језик дошли су посредством Турака. Ови термини који се у Србији јављају тек од 15. века, имали су у народу исто значење, али у данашњој типологији топузом се назива онај са пуном главом, док је глава код буздована издељена на пера.⁴⁸

У старијим српским средњовековним документима помињу се *палица* и *бат* од термина који су најближи овом типу оружја. Уједно, они су прасловенског порекла и указују на врло дугу употребу, али треба рачунати да су металну главу и тулац добили тек касније са развојем оклопа, односно током средњег века. Дрвена палица са кружном главом звана је *буца*, док је она са призматичном називана *кијача*. На сцени „Издајство јудино“

▲ Слика 6. *Издајство Јудино*, црква Св. Апостола у Пећи.

⁴⁸ Ђурђица Петровић, *Оружје*, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), 75.

у Милешеви из око 1260. године има приказаних дрвених палица са кружном главом.

▲ Слика 7. Издајство Јудино, манастир Милешева око 1260. Приказани су дрвени топузи са кружном и призматичном главом (буце и кијаче) и бат.

Дрвени топузи постоје у збиркама Војног музеја.⁴⁹ Са развојем оклопа нису били више учинковити и опстају у употреби само код сеоског становништва. Замењују се дрвене главе металном и тако настаје топуз са пуном главом, а из њега се касније развија буздован са перима.⁵⁰ Током средњег века буздован је коришћен подједнако у коњици и пешадији, с тим да су пешаци имали дуже буздоване и обучавали се за бацање. Палица је чак ношена о појасу у Дубровнику, очигледно као средство личне одбране о чему сведоче прописи и то дрвена код сеоског, а гвоздена код градског становништва.⁵¹

У периоду 14–15. века буздован постаје инсигнија, симбол владарске, судске или грађанске власти.

У збирци се налазе буздовани пореклом из Трнаваца код Александра. У збирку су доспели 1951. године. Представљају два типа: мањи шестооперац и већи дванаестоперац. Још један топуз из збирке,

49 Petrović 2013, 53, sl. 27, 29, 30; Пековић 2006.

50 Шкриванић 1957, 86–94

51 Petrović 1976, 51–52.

непознатог места налаза, по својим особинама је јединствен на тлу Србије: сав од метала мањих димензија и са бодљама на округлој буци.

4. БУЗДОВАН

Трнавци код Александровца,⁵² инв. бр. А-126, заведено у збирку 1951., полкон учитеља Лазара Марјановића.

Шестоперни буздован са тругаоно профилисаним перима и краћим цилиндричним усадником. Висина 6 цм, пречник 6 цм, висина пера 3,5 цм, пречник отвора за држаљу 2,5 цм.

14–15. век

Литература: Богдановић 1981, 92, Прокић 2004, кат. 13, Сарић 2008, кат. 16.

Аналогије:

Козји Дол код Трговишта (исти тип, али са 8 пера, датован у 14–15 век: Митровић 2010, 103, кат. 262), Непознато налазиште (датовано у 14–15. век: Пековић 2006, 113, инв. бр 16365).

Према Ђурђици Петровић, главице са шест до осам тругаоних пера већ су буздовани који се под утицајем Турака јављају крајем 14. и у 15. веку.⁵³

⁵² У Инвентарној књизи заведено је место налаза Трнавци код Тополе за неколико предмета у овој збирци. Међутим, Трнавци не постоје код Тополе. Према имену учитеља Лазара Марјановића, открили смо да се ради о Трнавцима код Александровца (*прим.* Александар Ристић). Такође за један од предмета је уписано да је реч о локалитету „Велико Градиште мно Трнавци“.

⁵³ Petrović 2013, 41.

5. БУЗДОВАН

Трнавци код Александровца, поклон учитеља Лазара Марјановића. Инв. бр. А-828, у збирку заведено 1951, дим. 30,5x4,5 цм, дужина главе 7,5 цм.

Глава буздована са већим бројем пера (дванаестоперац) троугаоног облика, која су на средини избочена и задебљана. Дуг цилиндрични тулац је преломљен у конзервацији. Необјављено.

15–16. век

Литература: Прокић 2004, кат. 14.

Аналогије:

Тутин – Црквина (десетоперац, исто профилисаних пера са краћим тулцем, датован стратиграфски у 16–17. век: Поповић 1988, 131, цртеж. 11), Велики град Смедеревске тврђаве (четврти тип према Цуњаку, 15. век: Цуњак 2005, 139, Т.16/89), Народни музеј у Шапцу (15. век: Милутиновић 2006, 61, Т. III/1).

Одговара представама буздована које носе Св. Ђорђе и Св. Димитрије у манастиру Каленић. То су буздовани настали под утицајима готике са оштро профилисаним перима.⁵⁴ Сличан налаз из Тутина датован је у 16–17. век.

6. ТОПУЗ

Непознато налазиште, инв. бр. И-1048. Дужина 36 цм, ширина са бодљама 5 цм.

Топуз цео од гвожђа састављен од буце са бодљама и дршке. Буда је лоптаста са десет бодљи (још три недостају, дакле било их је тринаест). Бодље су пирамидалног облика у горњем делу, а у доњем делу обликоване као вијак са навојем и тако накнадно причвршћене. На тај начин су замењиве после оштећења. Дршка се на дну завршава лоптастом јабуком.

15. век

Литература: Бановић 2008, кат. 5

⁵⁴ Исто, 41.

Аналогије:

Војни музеј Београд (датован у 14–15. век: Petrović 2013, 41, sl. 32).

Најближи овом примерку је један топуз дрвене дршке и сличне металне главе са пирамидалним бодљама из Војног музеја. Сличност у облику дршке видимо и код другог буздована из истог музеја.⁵⁵ Турђица Петровић указује да се од 1400. године појављују топузи израђивани потпуно од гвожђа и да у већу употребу улазе са појавом Турака.⁵⁶

Како наш предмет има замењиве бодље са навојем у њиховом доњем делу, то закључујемо да је био намењен блиској борби и ударању. На то указује и то што је сав од метала како се дршка не би оштећивала при ударању, па то треба сматрати усавршавањем. Друге врсте тумачења нису примењиве. На пример, како је од гвожђа и мањих димензија по обичају тог времена могао је бити ношен о појасу, како је забележено код градског становништва Дубровника.⁵⁷ Међутим, овде је јасно да се има сударати са металним оклопом и штитом. Свакако није био коришћен као судски знак — *baculus iudicus Regis*.⁵⁸ Став је Шкриванића, да су мањи буздовани коришћени у коњици, што је прихватљиво обзиром на оклопе које они носе и блискост маневра у судару.

55 Осоперац са дужом металном облогом и мањом јабуком на дрвеној дршци, 14–15. век: Пековић 2006, 114, инв. бр. 16823.

56 Petrović 2013, 41.

57 Petrović 1976, 51, 52.

58 Кнежевић 2012, 137.

СЕКИРЕ

▲ Слика 8. Дечани, Св. Јован Претеча, детаљ.

Секира је у употреби још од каменог доба, а војна употреба је сигурна већ од бакарног доба. Овај назив прасловенске старине дошао је из римског *sekuris*. Словени је користе већ у опсади Солуна: „И прегнуше да свим силама бојним секирама и полугама подрију темеље бедема”.⁵⁹ Павле Ђакон описује борбу Словена и Лангобарда 706. године и вели да се Словени боре секирама. Како су поред мача секире биле главно оружје блиске борбе код Енглеза то Шкриванић сматра

⁵⁹ Шкриванић 1957, 94-97.

да су на основу ових записа оне и код Словена у истој улози. Из тога, а на основу археолошких налаза Поповић сматра да су то секире које су на територији средњовековне Србије најчешћи налаз, а употреба им је могла бити бојна и свакодневна.⁶⁰ То су секире које припадају типовима I и II по Цуњаку.

И у овој збирци оне су најбројнији тип: то су секире које својим клинастим обликом могу бити корисне како у борби против оклопљених непријатеља тако и за цепање дрвета како би се правиле даске, чиме би се оправдала њихова бројност. Занимљиво је то да овај тип секире није приказиван у рукама ратника у српској уметности, а налази из ратничких гробова ретки су на тлу средњовековне Србије.⁶¹ Најчешће су у питању налази откривени током пољопривредних радова, што је случај и са секирама из ове збирке. Други по броју су налази у оставама,⁶² што је случај и са две секире из оставе у Каменици, од којих је једна овог типа.

▲ Слика 9. Дечани, сцена *Св. Нестор убија Лија* (деталј испод бори-лишта).

Треба рећи да тип клинастих секира уског сечива и дугог трапезастог тела припада једној старој породици ратничких секира које зачетке свог

60 Роровић 1999, 253.

61 Један занимљив налаз фрагмента секире тог типа који публикујемо, пореклом је са некрополе у Корићанима. Нажалост, недостатак адекватне документације са ископавања онемогућује озбиљнија разматрања.

62 Цуњак 2005, 20: према Цуњак М., Остава из Рама, *Гласник ДКС 14*, Београд 1990, 78–79. У гробу бр. 50 са некрополе у Чачку нађен је нож и краће копље (Дмитровић, Радичевић 2009, 49, 50).

облика воде већ од прве употребе метала, са развојем током бронзаног и гвозденог доба које увелико подсећају на овај антички и средњовековни тип.

У периоду 7–8. века секире су полагане као прилог у аварским и аваро-словенским гробовима.⁶³ Сем овог типа секира паралелно постоји више типова секира за обраду дрвета на тлу Србије (без темена, ширег сечива, без крилаца). Друго, оправдано је мишљење да масивније секире нису практичне у борби, већ је јасно да је у питању алат, што је случај и са два примерка одавде. Ђурђица Петровић сматра да су секире коришћене подједнако у коњици и пешадији где су најчешће у рукама сељака, када се у потребама рата и алат употребљава у бојне сврхе, а секира за пробијање оклопа.⁶⁴ Шкриванић тврди да су велике секире са дршком дугом до 1,5 м употребљавали пешаци, а мале секире са краћом дршком коњаници.⁶⁵ Наводи и податак Ане Комнен да су гардисти њеног оца носили велике секире.

Секире у рукама коњаника на живописима српских манастира се приказују у висини копља односно на дугој дршци (Дечани, Милешева, Поганово, Копорин). То су секире другачијег типа, лучног широког сечива које су пореклом са Истока,⁶⁶ затим оне блиске хелебарди, или врло дугог и равног сечива. Поред њих, приказују се и секире краће дршке у рукама обичних грађана. У Мадридском Скилици (12–13. век) познат је приказ секира на краћој дршци са лучним сечивима у рукама византијских војника.

63 Petrinec 2009, 180–181.

64 Petrović, 2013, 39–40.

65 Шкриванић 1957, 96.

66 Исто, 40.

7. СЕКИРА

Корићани, локалитет Коса, гроб бр. 5. Део секире нађен изнад главе покојника. Заведено у збирку 1952. Инв. бр. А-1384.

Фрагментована бојна секира од које је остао део сечива, дужина оштрице 6,2 цм, дужина уломка 8 цм.

Необјављено.

12–13. век

Аналогије:

Средњовековни Сталаћ (крај 14. почетак 15. века, дужина 8–9 цм: Minić-Vukadin 2007, 140/Sl. 89/5,16), Музеј металургије (15–16. век: Цуњак 2005, Т.12/67).

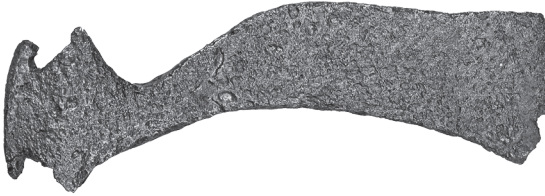
Средњовековна некропола у Корићанима на локалитету Коса, која се преклапала са насељем бронзаног доба ископавана је најпре маја 1952. године.⁶⁷ Предмети су заведени са бројем гроба, али од документације остао је само теренски дневник.⁶⁸ Уломак секире нађен изнад главе покојника може да указује на могуће остатке паганских обичаја у

⁶⁷ 1. Књига инвентара Археолошке збирке: подаци уз предмете инв. бр. А-1342–1384, заведени 1952. г.

⁶⁸ На локалитету „Коса“ у Корићанима вршена су касније (20. и 21. јануара 1958. године) још једна мања археолошка ископавања када су пронађени остаци насеља костолачке културе (Књига извештаја са терена 1952–1961, стр. 114–118. Необјављено, у документацији Археолошког одељења) и 2. Књига инвентара Археолошке збирке: подаци уз предмете инв. бр. А-3828–3883, заведени фебруара 1958. г.

средњем веку, тј. ритуалног уништавања оружја.⁶⁹ Међутим, како услови налаза нису поуздани то не можемо тврдити. Са истог локалитета потиче један прстен датован у 12–13. век.⁷⁰

8. СЕКИРА

Велико Крчмаре, локалитет Планина. Пронашла Милана Срећковић приликом орања 1956. г., заведено у збирку 1957., инв. бр. А-3813. Дужина 18,3 цм, сечиво ширине 5 цм.

Секира лучно профилисана, издуженог сечива, стањена при прелазу сечива у отвор за држаљу који је ојачан троугаоним крилцима. Темена страна је проширена, благо повијена и кратка.

Необјављено.

3–4. век

Аналогије:

Чачак (3–4. век: Дмитровић, Радичевић 2009, кат. 83.), Жупањевац – Горњи град (датована у 12–15. век: Vetnić 1983, 141, Т. III/11), Музеј Смедерева (три примерка датована у 12–13. век: Цуњак 2005, Т.9/46,48,49).

Секире „погрбљене“ на горњој страни залученог тела, различите су од већине осталих секира клинастог типа. То је одлучујућа особина у датовању овог примерка по чему је истоветна са секиром пронађеном на територији Чачка у некрополи датованој у 3–4. век. Стога и случајни налази из Музеја Смедерева и остали овде наведени погрешно су датовани и треба их сместити у античко доба, попут налаза из Читлука.⁷¹

69 За поређење узети песму *Смрт Марка Краљевића* када се оружје савија или *Смрт војводе Пријезде* када се сабља ломи.

70 Ђуровић 2012.

71 Рашковић 1996, Читлук.

9. СЕКИРА

Коњуша. Поклон Милке Јовановић, пронађено приликом орања, заведено у збирку 1960. г. Инв. бр. А-4060. Дужина: 21,7 цм, оштрица дужине 6 цм.

Масивна секира са четири крилца, тј. троугаона продужења усадника по два са обе стране. Темени део је четвртасто проширен и заравњен са равном ударном површином 5,2x5,5 цм. Сечиво јако закривљено, чиме је врх истакнут. 6–11. век

Литература: Сарић 2008, кат. 14.

Аналогије:

Гамзиград (налаз из оставе 10–11. века: Бугарски, Иванишевић 2013, Сл. 6/23), Околина Смедерева (Цуњак 2005, Т.8/45), Жупањевац – Горњи град (Vetnić 1983, 141; Т. III/11).

У овом облику још има античке „погрбљености“ у леђном делу, као и проширеног темена. Стога је доња граница за датовање нашег примерка у 6–7. век сматрамо исправнија. Налаз из Гамзиграда упућује на постојање све до раног средњег века.

10. СЕКИРА

Вучић код Раче.⁷² Инв. бр. А-4061, заведено у збирку 1960. г.
Дужина 23,5 цм, пречник усадника 3,7 цм.

Масивна секира-чекић, са два пара троугаоних крилаца као ојачања усадника. Сечиво је издужено и повијено. Темени део је продужен и проширен. Проширење темена на горњем делу недостаје (цело проширење би било дим. 8x4,6 цм).

Необјављено.

6–11. век

Аналогије:

Михајловац – Кула (истих димензија и особина, датована стратиграфски у 7. век: Јанковић М. и Ђ. 1990, 102, 76/15), Гамзиград (налаз из оставе 10–11. века, Бугарски, Иванишевић 2013, Сл. 6/23), Власина – Дојчиновци (датовано у 11–13. век: Пековић 2006, 114, инв. бр. 23482), Мареново (античко доба: Рашковић 1996), Жупањевац – Горњи град (Vetnić 1983, 141, Т. III/11), Народни музеј Смедерево (Цуњак 2005, Т.8/45), Доњи Милановац (Lalović 1982, Т. V/45).

Без обзира на аналогије у старијој литератури које имају позније датовање,⁷³ ова секира као и претходна још има античке особине (делимична „погрбљеност” у лећном делу и темено проширење). То би указивало на могућност да су се секире ових особина појавиле у доба касне антике. Налази из рановизантијских утврђења у Ђердапу и бројне

⁷² Сем места налаза Вучић, нема других података о условима налаза - вероватно је реч о поклону који је донет у Музеј.

⁷³ Од 12. до 15. века: Vetnić 1983, Цуњак 2005, Lalović 1982.

аналогичне са тла Србије опредељују их од 3. до 6. века.⁷⁴ Сматрамо да је због наведених особина исправније датовање ових секира у 6–7. век и касније, што се потврђује и идентичним налазом из Михајловца датованим стратиграфски у 7. век. Оваква секира појављује се и у остави у Гамзиграду у 10–11. веку. Примерак из Бољетина датован стратиграфски у 12. век са проширеним теменом ипак нема делимично погрбљено тело, сходно цртежу Цуњака,⁷⁵ чиме се може наслутити хронолошки оквир за ове секире.

11. СЕКИРА

Каменица. Налаз из оставе, поклонио Милан Марић из Каменице, заведено у историјску збирку 1951., под инв. бр. И-277, касније пребачено у археолошку инв. бр. А-4314 б. Дужина 20,5 цм, оштрица 6,5 цм.

Секира издуженог и повијеног сечива на доле. Отвор за држаљу пречника 4,4 цм је преломљен са једне стране. Троугаона ојачања овог отвора (крилца) са доње стране су већа од оних са горње стране. Темени део је правоугаоно заравњен 3,3x2,1 цм.

10–11. век

Литература: Петровић 1969–1970, 143; Богдановић 1981, кат. 91; Сарић 2008, кат. 13.⁷⁶

⁷⁴ Šrehar 2010, 100, kat. 420–424, према: Ивана Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд 1988, 67, тип F, 1, 3, 6–16, T. X/1.

⁷⁵ Цуњак 2005, T.8/42.

⁷⁶ Сви сем Петровића који је ово први публиковао са цртежом, наводе погрешне податке: Необјављено, место налаза Велико Крчмаре, инв. бр. А-3813.

Аналогије:

Стрежево код Битоља (налаз из оставе 10–11. века, Бугарски, Иванишевић 2013, Сл. 2/5), Браничевски Град - Рудине (стратиграфски опредељена у 12–13. век: Поповић, Иванишевић 1988, 141, сл. 12/2), Тврђава „Рас“ (обликом иста али ужег тела, 12. век: Роровић 1999, 253, сл. 213), Земун Поље (налаз у ратничком гробу, поуздано датована у крај 8. и почетак 9. века: Јанковић М. и Ђ., 1990, 92, 52/14), Равна – СЛОГ (мање залучена доња ивица и нешто дужег темена, датована од 9–11. века, Шпехар 2017, 116, сл. 18.А/2).

Облик клинасте секире са равном тј. незалученом горњом ивицом тела има аналогије у налазима који су стратиграфски опредељени од 12. до 13. века из Браничевског града (Рудине) и тврђаве „Рас“, што дефинише горњу границу за датовање ове секире која је типолошки истоветна. Пресудно је то што је она пронађена заједно са секиром са „брадом“ (кат. 12), што је случај и са секиром пронађеном у остави 10–11. века у Стрежеви код Битоља, као и секиром из поменутих Рудина која је пронађена у једној кући.⁷⁷ Занимљиво је да су и секире са брадом пронађене са њима готово истоветне нашој.

Из ратничког гроба у Земун пољу (8–9. век) потиче клинаста секира слична нашем примерку нешто мањих димензија, али истог типа (са равном леђном страном и кратким теменом). То указује да се појава овог типа секира треба очекивати који век раније. Наш примерак ми опредељујемо сходно условима налаза, тј. оставама у којима је овај тип секира пронађен заједно са секирама са брадом, што је идентично овом налазу, односно у 10–11. век.

⁷⁷ Поповић 1988, 141, 12/1, 2.

12. СЕКИРА

Каменица. Поклон Милана Марића 1943., најпре заведено у историјску збирку 1951. под инв. бр. И-113.

Секира са „брадом“, облика ћириличног слова Г, дугог сечива истуреног напред. Отвор за држаљу ојачан троугаоним проширењима, унутрашњег промера 3,6 цм. Темени део правоугаоно је заравњен површине 3,5x2,2 цм. Дужина секире 20,2 цм, сечиво дужине 14 цм.

10-11. век

Литература: Петровић 1969-1970, 143; Сарић 2008 кат. 15.

Аналогије:

Браничево – Рудине (стратиграфски опредељена у 12-13. век: Поповић, Иванишевић 1988, 141, сл. 12/1), Pontes - Трајанов мост (датована у 10. век: Марјановић-Вујовић, 1987, 135, сл. 3-1), Стрежево код Битоља (налаз из оставе 10-11. века, Бугарски, Иванишевић 2013, Сл. 2/12), Ада Циганлија (налаз из оставе 10-11. века, Бугарски, Иванишевић 2013, 143, Сл. 8/8), Укоса (врло сличан примерак, откривен у ископавањима, датовано у 6. век или 9-10. век: Рашковић 2016, 290, Т. I/1), Прешево – Марково Кале (сличних димензија, али дужег темена, датована у 3-4. век: Митровић 2010, кат. 281), Непознато налазиште (датована у 12-13. век: Брмболић 2000, кат. 111), Завичајни музеј Параћин (Брмболић 1987, Т. XX-58), Доњи Рачник – Дурманов поток (Vetnić 1983, 141, Т. III/5), Подгорац (Lalović 1982, Т. IV/42), Историјски музеј Србије (Поп Лазих 1983, 178).

Налази оваквих секира са територије Србије су чести и припадају широком временском распону од антике до средњег века, што указује на њихову популарност. Оно што олакшава опредељивање нашег примерка јесте што је то налаз из оставе, која се захваљујући неколико сачуваних предмета опредељује у средњи век.⁷⁸ Намена оваквих секира је свакако могла бити двојна захваљујући облику. Само сечиво је прилично истурено напред што је чини погоднијом за снажне замахе пре него за краће и прецизне ударе, па се може сматрати да је најпре употребљавана као алат, а потом и у бојне сврхе. Марјановић-Вујовић опредељује оставу са оваквом секиром са Понтеса у 10–11. век и наводи аналогије из Хрватске 8. век, Бугарске 9–10. век, Великоморавске 9–11. век.⁷⁹ У остави у Понтесу је нађен идентичан раоник какав је нађен и у овој остави из Каменице (сл. 14, 15). Секира приказана у Дечанима на сцени *Издајство Јудино* сродна је овој секири и не налази се у рукама ратника већ просто одевене особе. Теме наше секире је без проширења што је особина како античких тако и средњовековних примерака. Пронађена је заједно са претходном секиром (кат. 11) што је аналогија са оставама 10–11. века.

78 Овде најпре мислимо на копље које се разликује од античких копаља, а потом и на раоник (сл. 14, 15) какав својом типологијом указује на средњи век (упореди: Брмболић 2000, 36). Ту је још и клинаста секира за коју овде износимо став да припада 10–11. веку.

79 Марјановић-Вујовић 1987, 135.

КОПЉА

▲ Слика 10. Дечани, сцена *Војници падоше на земљу пред Христом*.

Копље спада у најстарију врсту оружја. У старијем каменом добу састављено је од обрађеног каменог бодила причвршћеног на дугу дрвену мотку. Служило је за лов на крупне животиње бодењем. У горњем палеолиту почиње и употреба лаког копља за бацање са избацивачем од краћег дрвета или рога који то поспешује.

У средњем веку, копље је нападно оружје намењено бодену и начињено из гвозденог бодила и дрвоног копљишта које се завршавало гвозденим ојачањем зарад побадања у земљу. Копље је реч прасловенске старине,⁸⁰ односно њен настанак сеже у периоде пре Христовог рођења, док су Словенска племена још чинила језгровиту скупину. У старосрпском језику познат је био и назив *сулица* за краће копље које се баца, а онај који га носи називан је *суличник*.

⁸⁰ По лингвистима од корена глагола копати (Фасмер 1984, II, 320; Трубачев 1986, 40). У томе се можда види остатак праксе стављања камених неолитских алатки за копање земље или дрвета на дужу мотку.

Копља се у српској средњовековној грађи помињу врло често из чега се закључује да су била омиљена врста оружја у масовној употреби. До 13. века није било нарочитог развоја бодила из разлога што су оклопи били или од металних љуски или од спојених алки. Такав оклоп могао се пробити једним ударом копља. Од 14. века са појавом јачих оклопа ојачавају се бодила и копљишта повећавањем масе. Тако настају други облици копља, хелебарде и друга сечива на дужем копљишту.⁸¹

Копља су коришћена у турнирима, лову и војсци. За-ступљена су подједнако у пешадији и коњици и готово се нису разликовала, односно била су дужине до 2 метра. Врло често су приказивана у рукама Светих Ратника. У 15. веку постојала су дуга до 5 м коњичка копља, али су се због тежине маневра брзо свела на употребу у турнирима.

13. КОПЉЕ

Борач?⁸² Дужина 25,5 цм, дужина сечива 15 цм, отвор тулца (пречник) 3 цм. Копље делтоидног врха који је задебљан са ребром по средини. Тулац је дуг и конусан. На отвору тулца је само једна рупа за учвршћивање дршке клином. 10–11. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 96; Прокић 2004, кат. 9; Сарић 2008, кат.10.

⁸¹ Шкриванић 1957, 75–77.

⁸² Инв. бр. А-873. Под овим бројем у 1. Књизи *Инвентара Археолошке збирке (1951–1954.)* описа нема, димензија, нити цртежа. Од података једино стоји: „копље свакако новијег доба, нађено на имању званом „Крш“ на зидинама старог града. Случајан налаз М. Тривковић. Могуће да је предмет имао на себи инв. број, када га је Богдановић публиковао. Са друге стране, како је ово једино копље у збирци са ребром на средини, могло би бити из Кијева код Баточине, инв. бр. А-4212. Заведено је 1961. г. и опредељено у римско доба, али без цртежа и димензија, са описом кратким који делимично одговара: „гвоздено копље листоликог облика са по једним ребром на средини“.

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (10–11. век: Поповић 1999, 148, сл. 99/5), Непознато налазиште (датовано у 15. век: Пековић 2006, 121, инв. бр 16989), Народни музеј Ужице (Цуњак 1999, кат. 113).

Ребро по средини копља, делтоидан облик и дугачак тулац типолошке су особине које га сходно примерцима из Русије опредељују у 9–11. век, Пољске у 11. век.⁸³ Таква копља нађена су у малом броју на тлу Србије.

14. КОПЉЕ

Плешин (околина Студенице). Прикупио и поклонио Лазар Марјановић. Инв. бр. А-173, заведено у археолошку збирку 1951. Димензије 20,3 x 3,5 цм, пречник тулца 3 цм, дужина тулца 7,6 цм.

Врх копља делтоидног облика, сечиво задебљано по средини. Конусни тулац са рупом за клин и прстенастим ојачањем по ободу отвора. Трагови „V“ уреза приметни су на саставу тулца и сечива.

Необјављено.

9–11. век

Аналогије:

Војни музеј Београд (14. век: Цуњак 1999, 31, кат. 106, 107), Народни музеј у Пожаревцу (14–15. век: Цуњак 2005, 127–128, Т.1/7), Битва у Мачви (делтоидног бодила али издуженог пробојног дела, опредељено у 14. век: Милутиновић 2006, 58, Т. I/3).

Облик овог копља је познат од античког доба све до позног средњег века.⁸⁴ Поуздано датована копља из Сталаћа (14–15. век) и Врсеница (9–10. век) иако сличног облика и пропорција ипак немају делтоидно обликовано бодило већ листолико.⁸⁵ Стога треба указати да типолошки оваква

83 Кирипичников 1966, Рис. 1/III, Т. VIII/2, 6; Nadolski 1954, Т. XXVII/1.

84 Поповић 2009, 115–116.

85 Сталаћ (14–15. век: Minić, Vukadin 2007, 119, Sl. 74/2), Врсенице (стратиграфски опредељено у 9–10. век: Поповић 2009, 116, сл. 197/1).

копља припадају 9–11. веку.⁸⁶ Донекле слично копље из Битве у Мачви, које припада истом типу делтоидног бодила, рекло би се да ипак припада ранијем добу од понуђене хронологије, као и ближе аналогије из Војног музеја.

15. КОПЉЕ

Каменица. Поклон Милана Марића. Нађено 1943., заведено у историјску збирку 1951. под инв. бр. И-111.⁸⁷ Дим. 24x3,5 цм.

Копље конусног тулца са биконичним задебљањем на прелазу у сечиво које је издуженог делтоидног облика, конкавно сужено и издужено у горњем делу бодила, задебљано по средини. Приметна рупа за клин.

10–11. век

Литература: Богдановић 1981, 94; Прокић 2004, кат. 8.⁸⁸

Аналогије:

Крушевац – град (случајан налаз, датовано у 14–15. век: Цуњак 1999, 33, 51/122).

Слична копља најчешћа су врста приказана у српским црквама 14–15. века.⁸⁹ Па ипак, не можемо се ослонити на ове податке, већ се пажња мора усмерити на детаље у обликовању.

⁸⁶ Кирипичников 1966, Т. VII VIII IX, Рис. 1/II, III б.

⁸⁷ Са одговарајућим цртежом и другим подацима. Затим поново заведено у другу књигу инвентара 1960. под И-1320 и прешло у археолошку збирку 1964. под инв. бројем А-4314 а.

⁸⁸ У обе публикације погрешно публиковани подаци: Кијево, инв. бр. А-4212. Под овим бројем заведено је заиста 1961. г. једно копље из Кијева опредељено у римско доба, али без цртежа и димензија, са описом који не одговара: „гвоздено копље листоликог облика са по једним ребром на средини”. Први пут је заведено у историјску збирку са лемешом и две секире из исте оставе, кат. 11, 12.

⁸⁹ Свети Ратници у манастиру Манасија, манастиру Нагоричано (сцена заробљавања Христа), свети Георгије у Полошком, св. Јаков Персијанац у цркви св. Апостола и св. Ратници у цркви св. Димитрија у Пећкој Патријаршији, Трескавцу, итд.

Ова ретко налажена врста копаља на тлу Србије углавном су случајни налази,⁹⁰ због чега се зарад правилнијег датованња ваља ослонити на типологију. Копља издуженог делтоидног сечива, која ка врху имају благо повијене конкавне стране, на тлу Русије припадају 10–13. веку.⁹¹ На тлу Пољске датована су у 11. век.⁹² Задебљање на прелазу тулца у сечиво познато је на сличним копљима истог периода.⁹³ Најближа аналогија из Крушевачког града истог је типа, али нема истоветно обликовано бодило - судећи по аналогјама чини се да је датовано сувише касно.⁹⁴ За датованње нашег примерка пресудна је чињеница да је оно налаз из оставе (са секирама кат. 11, кат. 12., једним раоником и макљом, види *Закључак*).

16. КОПЉЕ

Непознато налазиште.⁹⁵ Без инвентарног броја. Дужина 31 цм.

Копље са тулцем и сечивом квадратног пресека које је заправо дуги шиљак.

Необјављено.

10–15. век

Аналогије:

Сталаћ (14–15. век: Minić, Vukadin 2007, 118, sl. 74/5.), Велики град Смедеревске Тврђаве (15. век: Цуњак 1999, 36, кат. 151), Народни музеј Ужице (Цуњак 1999, 36, кат. 149), Кавадар

90 Цуњак 1999, кат. 121–124, 128–129. Најсличније је кат. 121 (Крушевац-град), сличне дужине.

91 Кирипичников 1966, Т. VII и VIII.

92 Nadolski 1954, Т. XX, Т. XXI/1.

93 Исто као за претходне две фусноте.

94 По својим особинама ово копље из Крушевца делтоидног сечива са косим прелазим у кратки врат блиске аналогије налази у копљима 9–13. века, односно 10–12. века у Русији (Кирипичников 1966, Т. VII/10, 11, 13; Т. XXII/2), односно 11. века у Пољској (Nadolski 1954, Т. XXI/2).

95 Судећи по опису (врх „ромбоидног облика и прстенасти делови као ојачање на прелазу у доњи купаст део тј. тулац” и L=30 цм) копље може бити из Градца (инв. бр. 3026), нађено при радовима на мајдану на Донићком брду.

– Цигански поток (16–17. век: Vetnić 1983, Т. II/20), Секурич – Јеринин град (15. век: Vetnić 1983, Т. II/21).

Копља са дугим и уским бодилом квадратног пресека пореклом су од азијских номада 7–8. века одакле се шире на простор Русије где су најбројнији тип у 12. и 13. веку,⁹⁶ на тлу Пољске опредељују се у 10–12. век.⁹⁷ У исто време, али знатно ређе, има их и у Источној Европи. У Србији и Бугарској поново се спорадично јављају у 14. и 15. веку.⁹⁸

17. КОПЉЕ - СУЛИЦА

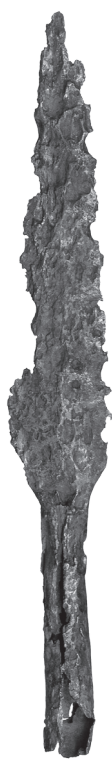
Букуља, инв. бр. А-1782. Пронађено при просецању пута, нашао Чедомир Ристић, заведено у збирку 1953.

Дужина 23,1 цм, ширина 3,2 цм, тулац 7,8 x 1,5 цм.

Листолико копље од гвожђа. Општећено.

Необјављено.

3–13. век

Сходно типологији копаља код којих се бодила нагло шире од тулца да би се ка врху постепено сужавала,⁹⁹ опредељују се од 11. до 13. века. Узани тулац упућује на краће и тање копљиште – сулица. Таквих копаља за бацање било је у римско доба код варваских народа,¹⁰⁰ због чега је незахвално датовати примерке попут овог када су лишени контекста. Треба обратити пажњу на дужину која код сличних копаља у овој збирци износи око 20 цм.

96 Кирипичников 1966, 15–16, Т. IX/7–13.

97 Nadolski 1954, 259, Т. 19/5

98 Minić, Vukadin 2007, 118.

99 Кирипичников 1966, Рис. 1/III.

100 Kontny 2005, 112, fig. 3/5, 6.

18. КОПЉЕ - СУЛИЦА

Непознато налазиште, инв. бр. бб.¹⁰¹

Дужина 19,5 цм, ширина 3 цм, сечиво 13 цм, тулац 6,5 цм.

Листолико копље од гвожђа. Оштећено.

Необјављено.

3-13. век

Аналогије:

Велики Градац (10-11. век: Janković 1983, 64, Pl. V/13), Златово (Деспотовац) – Главчина (8-12. век: Vetnić 1983, 140, T. II/4).

Сходно наведеним аналогијама и типологији копаља која су делтоидног бодила и узаног тулца, оваква копља опредељују се у 10-13. век.¹⁰² Проблем опредељивања оваквих копаља у средњи век је у томе што на тлу Србије нема довољно налаза из утврђења који би пружили аналогије за поузданије датовање. Чини се да аналогије за оваква копља треба тражити међу локалитетима касноантичког доба, попут налаза из Гамзиграда,¹⁰³ околине Врања,¹⁰⁴ Чачка,¹⁰⁵ или оних из Војног музеја.¹⁰⁶

101 Место налаза може бити Букуља, инв. бр. А-1779, непрецизан цртеж не одговара у потпуности, дужина „20 цм“ одговара, заведено у збирку 1953. Или је у питању Милатовац? Инв. бр. А-4480. Поклонио Тихомир Стаменковић из Кормана, музејски сарадник, заведено у збирку 1965. Непрецизан цртеж може одговарати предмету, али је без димензија. Опис наводи само дуг тулац и профилисани врх дуг 10 цм.

102 11-13. век: Кириличников 1966, Рис.1/III.

103 Копље за бацање: Поповић И. 2010, 156, сл. 129а.

104 Митровић 2010, 84, кат. 229.

105 Дмитровић, Радичевић 2009, 60, кат.117.

106 Пековић 2006, стр. 102, и. б. 24094.

19. КОПЉЕ - СУЛИЦА

Непознато налазиште, инв. бр. бб.¹⁰⁷ Дужина 18,2 цм.

Листолико копље од гвожђа. Општећено.

Необјављено.

3-13. век

Аналогије:

Исте као за претхоно.

20. КОПЉЕ - СУЛИЦА

Непознато налазиште,¹⁰⁸ заведено у збирку 1953. Димензије 18,3x2,5 цм, тулац 7 цм. Листолико копље од гвожђа.

Општећено.

Необјављено.

3-13. век

Аналогије:

Исте као за кат. 18.

¹⁰⁷ Једно копље из Борча, инв. бр. А-31 има цртеж нејасних димензија који би делимично одговарао овом предмету. Занимљиво, то копље пронашао је Боривоје Бешић 6. разред, са једним фрагментом суда „у граду Борчу“.

¹⁰⁸ Место налаза Букуља не одговара јер 4 копља нађена тамо (А-1779, 1780, 1781, 1782) нису мања од 20 цм. Цртежи тих копаља су недовољно прецизни и не омогућују распознавање свих.

21. КОПЉЕ - СУЛИЦА

Крагујевац, инв. бр. А-4478.¹⁰⁹ Поклонио Срећковић Крстивоје, нађено у башти, улица Јована Ристића бр. 72. Заведено у збирку 1965.

Дужина 27 цм, тулац 18,7х2 цм.

Мање копље (сулица) са два пера у виду ластиног репа и дугим тулцем.

Необјављено.

Гвоздено доба / антика

Аналогије:

Народни музеј Пожаревац (Цуњак 1999, 37, 55/160, Цуњак 2005, 129, Т.3/20), Мироч (копље сличних особина, од дужине до промера тулца и обликовања бодила: Јевтић, Рковић 2007, Т.VIII/11).

Копља за бацање овог типа ретка су на тлу Србије. Бодило аналогije има у врховима стрела у виду ластиног репа које се датују од раног до позног средњег века. Сличност се уочава у продуженом бодилу и перима која почињу нешто ниже припијена уз тулац.¹¹⁰ Копља сличних особина на тлу Русије се типолошки опредељују од 9–11. века, до 13. века сулице.¹¹¹ На тлу Пољске опредељују се у 10. век.¹¹² Са друге стране, издужени тулац свакако подсећа на римска копља. Да није у питању обична стрела указује велика дужина тулца. Судаћи по особинама и налазима великог броја готово идентичних копаља 3–6. века на познатом налазишту Данској (Illerup Ådal), могуће је датовање у касноантички период. Са друге стране, сходно сличности са једним Трибалским налазом са Мироча треба оставити могућност датовања у гвоздено доба.

109 Након скидања корозије у поступку конзервације на бодилу се показао број 4478, што је потврдило наше идентификовање предмета помоћу инвентарне књиге у којој наведена дужина одговара као и цртеж.

110 Митић 2015, Т. I/6,7.

111 Кирипичников 1966, Рис. 1, и Т. X/3.

112 Nadolski 1954, 209, Т. 29/6.

22. КОПЉЕ - СУЛИЦА

Каменица, поклон Радосављевић Милентија 2012 године, инв. бр. 354.

Мање копље у виду ластиног репа. Врх је веће дужине, јер пера почињу тек од средине. Отвор тулца је нешто већи од отвора код стрела, завршен испупчењем на ободу тулца које је настало накнадним поправљањем, чиме је вероватно и тулац био скраћен. Дужина 10,9 цм, тулац 4,5 x 1,4 цм, дужина целог пера 8,8 цм.

Необјављено.

3–6. век?

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (врх стреле 6. век: Поповић 1999, 113, 59/2), Брестовик (Алексић 2001, 211, Сл. 3/1), Горњи Рињ (Митић 2015, 60, Т. I/7), Врана код Димитровграда (са тордираним вратом, од раног до позног средњег века: Митић 2015, 60, Т. I/6), Виминацијум (2–4. век, али мањих димензија: Пековић 2005, 101, инв. бр. 16192), Мареново (врло сличан врх али дужи тулац, опредељено у античко доба: Рашковић 2000, 31, сл. 2), Црква св. Николе у Станичењу (14. век: Поповић, *et al.* 2005, 42, гроб 33), Винорача (Vetnić 1983, 140, Т. I/19), Вршачки Замак (Брмболић 2009, сл. 46/6).

Како правих аналогија нема незахвално је датовати овај примерак копља. Врх издуженог бодила и пера прибијених ка тулцу изузетно подсећа на стреле средњовековног периода (од раног до позног средњег века) које су овде наведене као аналогије, од којих су неке са тордираним вратом. Отвор тулца је већег промера и маса је већа од уобичајене за стрелу. Обзиром да се виде трагови поправке на дну тулца, сматрамо да је поправком дошло до његовог скраћивања. Тако сагледано ово копље има заправо аналогије са претходним копљем-сулицом (кат. 21) пре свега у бодилу, потом и начину обраде ковањем (груба удубљења нарочито на тулцу).

Донекле слично копље представљено на сцени „Издајство Јудино“ у цркви Св. Апостола у Пећи (сл. 6) усамљени је пример, а приказано је у рукама источњака. Мања копља

за бацање са краћом дршком и перима за стабилизацију позната су у Дубровнику и шире у 14. веку.¹¹³ На тлу Србије су налажени врхови ширег тулца (око 2,5 цм),¹¹⁴ који су опредељени у копља за бацање, али другачија - облика веретона или тробридрих стрела стратиграфски опредељена у 14. век у Сталаћу,¹¹⁵ као и четворобрида.¹¹⁶ Сматрамо да услед недостатка правих аналогија из периода средњовековне Србије, може се очекивати да ово копље припада касној антици или још старијим епохама.

¹¹³ Петровић 1976, 49.

¹¹⁴ Што би могло бити услед развоја оклопа у средњем веку.

¹¹⁵ Minić, Vukadin 2007, 118, sl. 74/4, 6.

¹¹⁶ Митић 2018–2019, кат. 9–11.

БОЈНЕ КОСЕ

Бојне косе су нападно оружје на дугој мотки са двосеклим сечивом и металним наставцима за заштиту дрвене дршке. Ово оружје свакако је изгледало моћно и задавало страх. Дуго сечиво омогућивало је за разлику од другог оружја на мотки лакше погађање у чему је била његова предност. Највероватнија је њена употреба у коњици судећи по ликовним споменицима 14. и 15. века, где су приказани коњаници који носе већа метална сечива разних врста на дугој мотки.

Мада се бојне косе пронађене на територији Србије углавном опредељују у период од 12. до 15. века, прецизније је свакако датовање у 14. и 15. век.¹¹⁷ У питању су случајни налази, сем примерка откривеног у археолошким ископавањима унутар средњовековног Крушевца.

117 Цуњак 2005, 17.

23. БОЈНА КОСА

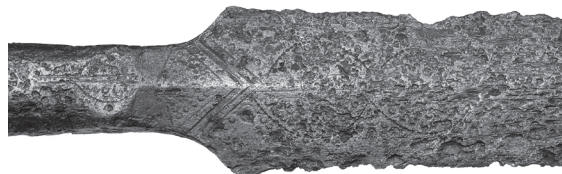
Непознато налазиште.¹¹⁸ Инв. бр. бб. Дужина 61 цм са додацима на тулцу 63 см, дужина сечива 46 цм, дужина тулца са додацима 14,3 см, отвор тулца 3 цм, највећа ширина 4,2 цм.

Бојна коса дугог сечива са врхом који је повијен на горе. Оштрица је са обе стране, а сечиво је задебљано по средини. Тулац конусан са додацима за причвршћивање. На прелазу тулца у сечиво је украс изведен урезивањем и пунктирањем. Украс је састављен из три геометријске целине начињене од кружница, кружића и једне целине од паралелних линија у виду слова V. Урез је био испуњен жутим металом чији се трагови виде на супротној страни.
15–16. век

Литература: Сарић 2008, кат. 12.

Аналогије:

Крушевац-град (14–15. век, Цуњак 1999, 61, кат. 2), Поточац – Момчилов град (14–15. век: Vetnić 1983, 141, Т. II /24), Бојне косе из Народног музеја Пожаревац (15. век: Цуњак 2005, Т.5/27,28 - дуж. 59 цм), Ниш (датовано у позни средњи век и турско доба: Митић 2018–2019, кат.12, Т. III /1).

¹¹⁸ У *Фотоархиви Археолошког одељења* нађена је фотографија која приказује овај предмет који је некада био изложен. Међутим, натпис на фотографији је нетачан „мач из Лужница“. Реч је заправо о грчком мачу *копису* који је под инв. бр. А-5518 заведен 1970. као случајан налаз из Лужница под називом „мач-гвожђе“ са описом „гвоздени мач лучно повијен са очуваном оштрицом и дршком“ штурим цртежом који делимично одговара предмету и димензијама које су преправљане 52x? x5 цм. Овај грчки мач пронађен је у збирци као и његова стара фотографија и на тај начин утврђено његово порекло. Дакле, још тада када је настала фотографија бојне косе са сталне поставке, услед лошег цртежа за овај грчки мач у Инвентарној књизи, дошло је до погрешног поистовећивања.

24. БОЈНА КОСА

Горње Комарице?¹¹⁹ Инв. бр. бб. Дужина 48 цм, дужина тулца 10,5 цм, отвор тулца овалан 2,7-3,2 цм.

Бојна коса краћег конусног тулца и дужег сечива коме је врх повијен на горе. Оштрица је само са једне стране, а сечиво је задебљано по средини.

15. век

Литература: Богдановић 1981, 95; Прокић 2004, кат. 12.; Сарић 2008, кат. 11.

Аналогије:

Бојне косе из Народног музеја Пожаревац (15. век: Цуњак 2005, Т.6/30,31).

¹¹⁹ Колега Богдановић публиковао је предмет са одредницом Горње Комарице, инв. бр. 3 (Богдановић 1981, 95). Под тим бројем ни у једној Књизи инвентара није уписан овај предмет, па ни у *Књизи инвентара Античке и средњовековне збирке* из 1970. године, у којој су заведена само 3 предмета. Могуће да су знања одакле је још била свежа када је Богдановић публиковао. Из села Комарица имамо два прстена датована у 14-15. век (Ђуровић 2012, кат. 70, 72). Под инв. бр. И-112, 1951. г. са групом предмета из оставе оруђа и оружја у Каменици, биле су две макље за дрво погрешно вођене као „косири” или „срп”. У фотоархиви некадашње археолошке сталне поставке постоји фотографија две макље, те се дакле „косири” није односило на бојне косе.

СТРЕЛЕ

Прва употреба стрела и са њима лука, сеже у горњи Палеолит. То се закључује по налазима врхова стрелица (шиљцима) од обрађеног камена, који се први пут јављају у периоду млађе фазе солитрејске културе (17–16.000. год пре Христа) на Иберијском полуострву - шиљци типа Парпаљо.¹²⁰

Јован Каменијат каже да је царев изасланик за одбрану Солуна наредио да се доведе мноштво Словена из околине, „јер од њих нико није вештији да гађа циљ и жестини њихових стрела не може ништа одолети“.¹²¹ Међу овима је свакако било и Срба обзиром да се та област звала *Servia* у раном средњем веку, а то је и место на које се најпре насељавају Срби по Порфирогениту.

Лук је био практично део ношње мушкарца у средњем веку, коришћен како у рату, тако и у лову и разоноди.¹²² Треба рећи да су код Срба много коришћени сем дрвених и рожнати лукови, који су заправо и једини тип приказан на фрескама српских манастира од почетка 14. века. Ово потврђују документи дубровачког архива, стихови народних песама, али и чести археолошки налази.¹²³ Током 15. века то је најчешће оружје на Балкану. Сем рога и дрвета, за израду су коришћене и коштане плочице, а тетиве су рађене од животињских црева или биљних влакана. Слоју друге половине 12. века на тврђави „Рас“ припадају налази који би се могли приписати рефлексном луку, а познато је да их користе византијски и мађарски стрелци тог времена.¹²⁴

120 Dušan Mihajlović, *Solitrejska kultura*, u: Srejović 1997, 951–2.

121 Шкриванић 1957, 101.

122 Petrović 2013, 31.

123 Шкриванић 1957, 102; Petrović 1976, 61–63.

124 Popović 1999, 254.

▲ Слика 11. Римски стрелац са рефлексним луком, Трајанов стуб. Крај лука са видљивим коштаном уметком и зарезом за тетиву на њему.

Треба нагласити да са простора Србије има старијих археолошких налаза (6–7. век),¹²⁵ који упућују на то да је рожнати лук дуго у традицији Балкана. Истом типу лука припада онај приказан на Трајановом стубу у рукама римског војника. Да су га користили и римски војници сведоче налази из пограничних тврђава на Дунаву.¹²⁶ Стари суседи Словена, Скити, имали су ово оружје већ око 500. г. пре нове ере у средњој Азији.¹²⁷

У време Деспотовине то је било званично наоружање војске, а израђивали су га домаћи мајстори лукари у селима специјализованим за те делатности и мајстори у утврђењима.¹²⁸ Стрелари су израђивали дршке за стреле од дрвета или трске, додајући пера за правилнији лет и урез за тетиву од кости или дрвета.

Збирку средњовековних врхова стрела у Народном музеју у Крагујевцу чини 16 примерака врхова од гвожђа. У збирку су доспели углавном као поклон и у питању су случајни налази најчешће откривени у пољопривредним радовима. Једино је налаз из Градца са локалитета Донићко Брдо у збирку доспео ископавањима 1952. године.

125 На пример налаз коштане оплате лука на тврђави Чезава: Пековић 2006, 61, инв. бр. 16849.

126 Špehar 2010, 128.

127 Karpowicz, Selby 2010.

128 Petrović 2013, 31.

25. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште. Инв. бр. бб. Дужина 7 цм, распон два крака 1,7 цм.

Необјављено.

Тробрида стрела краћег сечива и дужег четвртастог трна.
6–9. век

Аналогије:

Врсенице (6. век: Поповић 2009, 81, сл. 57/3), Велики Градац (из старијег нивоа насеља, тј. из слоја 9. века: Јанковић 1981, Сл. 28, Т. XI/29, Јанковић 1983, 59, Pl. V/8), Тврђава Рас (6. век: Поповић 1999, 113, Sl. 59/4), Смедерево - Добри до (датовано у 7–8. век: Пековић 2006, 109, инв. бр 16865–16857), Грнчар (Бабушница) – Кулешане (рани средњи век: Алексић 2001, 204–205, С. 3/4), Градски музеј Вршац (рани средњи век: Петровић 2005, 73, Сл. 126), Бубањ код Ниша (тип 2, 6–7. век: Митић 2015, 51, Т. III/Сл. 5).

26. ВРХ СТРЕЛЕ

Градац, Донићко Брдо, пронађена у пределу груди једног скелета.¹²⁹ Заведено у збирку 1954. Инв. бр. А-1917. Димензије 6,3x0,9 цм, трн 2,2 цм.

Тробрида стрела издуженог троугаоног врха са трном.
6–7. век

Литература: Петровић 1965; Богдановић 1981, кат. 98; Прокић 2004, кат. 23; Сарић 2008, кат. 21.

Аналогије:

Љубичевац – Гламија, Дијана (стратиграфски се могу одредити у 6–7. век: Šrehaг 2010, 129, кат. 696–697), Велики Градац (из старијег нивоа насеља, тј. из слоја 9. века: Јанковић М. 1981, Т. XIV-14), Војка - Брдашица (датовано у 7–8. век: Пековић 2006, 45, инв. бр. 16880, 16881), Грнчар код Бабушнице (Алексић 2001, кат. 11, сл. 3/4), Царичин град (6–7. век: Ниношевић, Пешић, Јовић 2011, 157).

¹²⁹ Петровић 1965, 281, сл. 22.

Троугаоног облика, тробриде стреле коришћене су у римској и византијској војсци, а врло су честе у Панонији код Гепида и Авара. На нашим теренима датују се обично у рани средњи век.¹³⁰ Како са некрополе Донићко брдо има више налаза из доба 6–7. века, тако је опредељујемо.

27. ВРХ СТРЕЛЕ

Церовац, пронашао Душан Марковић, а предао Милоје Најдановић. У збирку заведено 1955. Инв. бр. А-3146. Дужина 8,5 цм.

Необјављено.

Тробрида стрела једноставно издуженог врха са трном.
6–9. век

Аналогије:

Царичин град (6–7. век: Ниношевић, Пешић, Јовић 2011, 157), Дражевац (Алексинач) – Равница (рани средњи век: Митић 2015, 62м Т. III/6).

Мада су неки аутори тробриде стреле већих димензија опредељивали касније од мањих, Шпехар одбацује ово указујући на налаз оба типа у једном тоболцу из Јакова (Кормадин).¹³¹

28. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште.¹³² Димензије: 6,6x1,7 цм, тулац 3,8 цм.

Двобрида листолика стрела са кратким сечивом и дужим тулцем.

11–12. век

¹³⁰ Алексић 2001, 205.

¹³¹ Špehar 2010, 129.

¹³² Инв. бр. А-452? Димензије за дужине тулца 4 цм и сечиво 3 см, приближно одговарају цртежу искривљене стреле са тулцем и делтоидним сечивом, која је пронађена у „развалинама Клика“ у Бечевици.

Литература: Богдановић 1981, кат. 100; Прокић 2004, кат. 22,¹³³ Сарић 2008, кат. 19.

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (датовано стратиграфски у прву половину 12. века: Роровић 1999, 253, сл. 214/6, 7), Драгошевац – Јеринин град (Vetnić 1983, 139, Т. I/8).

У Тврђави „Рас“ стрелице са тулцем друге су по бројности и датоване стратиграфски у прву половину 12. века. Листолике стрелице са тулцем познате су од античких времена и присутне током читавог средњег века у Европи.¹³⁴

29. ВРХ СТРЕЛЕ

Претоке.¹³⁵ Предао учитељ Стефановић. Инв. бр. А-4271. Дужина 7 цм, дужина очуваног сечива 3,5 цм. Двобрида листолика стрела (у виду лорововог листа) са тулцем преломљеног врха. Необјављено. 3–6. век

Аналогије:

Велики Градац (налаз у кули 10–11. век: Јанковић М. 1981, 58, сл. 27), Тврђава „Рас“ (датовано стратиграфски у прву половину 12. века: Роровић 1999, 253, сл. 214/8), Народни музеј Врање (3–6. век, Митровић 2010, 85, кат. 235), Јагодина (Vetnić 1983, 139, Т. I/1).

Наведене аналогије су делтоидне, односно не одговарају потпуно овој стрели, стога простор за датовање у ранија доба остављамо слободним.

¹³³ Нетачни подаци у обе публикације: Борач, инв. број А-874. Под овим бројем наведено је копље без цртежа.

¹³⁴ Роровић 1999.

¹³⁵ На стрели је уписан инв. бр. 655, али у инв. књизи под тим бројем је фрагмент керамике. Предмету одговара опис за инв. бр. 4271: дужина очуваног врха 3,5 цм се уклапа, као и укупна дужина од 6,5 цм ако се мери од најкраћег дела тулца, као и опис „назубљеног врха“. Цртеж такође одговара предмету.

30. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб. Димензије: 7x2 цм, тулац 4,4 цм. Двобрида стрела троугаоног облика са зашиљеним перима и тулцем.

9–10. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 99; Прокић 2004, кат. 26; Сарић 2008, кат. 23.¹³⁶

Аналогије:

Врсенице (6. век: Поповић 2009, 81, сл. 57/6), Велики Градац (пронађена у једној пећи 10. века: Јанковић 1981, 62, Сл. 28, Т. VII/13), Вршац (датована у рани средњи век: Петровић 2005, кат. 124), Црквина Ружица код врела Требјешнице (одређена датовањем локалитета у 14–15. век: Поповић 2004, 74, сл. 5/6), Лоћика – Поточак (Vetnić 1983, 139, Т. I/18).

Тип стреле у виду ластиног репа, али са кратким перима рећи је и присутан на тлу Србије од касне антике све до позног средњег века. Сходно поуздано датованим аналогијама чешће се одређује у 9–10. век. Сличан налаз, али краћег тулца, са некрополе код врела Требјешнице указује на опстанак овог типа све до 15. века.

31. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб. Дужина 6,4 цм, тулац 5 цм, отвор тулца 9 мм, очувана дужина пера 5,5 цм.

Стрела са два пера у виду ластиног репа и тулцем. Перо је искривљено и при самом крају преломљено, а друго перо недостаје.

Необјављено.

7–8. век

¹³⁶ Погрешно наведени подаци у све три публикације, чему је крив погрешно уписани инв. број на овом предмету 4478 - под тим бројем је заведено копље (које овде публикујемо), чији се опис не слаже са овом стрелом, нпр. дужина 27 цм. Цртеж такође не одговара, јер је само привидно сличан.

Аналогије:

Чезава (датована у 7–8. век: Пековић 2006, 61, инв. бр. 16879).

32. ВРХ СТРЕЛЕ

Савинац код Горњег Милановца.¹³⁷ Поклон Петра Мркe-
љића. Заведена 1952. године под инв. бр. А-1232. Димензије:
8,2x2,6 цм, тулац дужине 6,5 цм, отвор тулца 7,5 мм, дужина
пера 6 цм.

Стрела са два пера у видуластиног репа, упреденим вра-
том и тулцем.

10–12. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 102; Прокић 2004, кат. 27; Са-
рић 2008, кат. 20.

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (датовано стратиграфски у 12. век: Роровић 1999,
257, сл. 219–1), Чезава – *Castrum Novae* (датовано у 7–8. век:
Пековић 2006, 61, инв. бр. 16879), Велики Градац (10–11. век,
Јанковић 1981, Т. XIV-33), Вршац (датовано у рани средњи век:
Петровић 2005, кат. 125), Брестовик (Алексић 2001, кат. 8, сл.
3/1), Леушић (Алексић 2001, кат. 9, сл. 3/2), Драгошевац – Је-
ринин град (Vetnić 1983, 139, Т. I/17).

Врхови стрела са два пера у видуластиног репа позна-
ти су и као „медитерански тип“. Врста стрела са тулцем и
упреденим вратом позната је у подручју Медитерана, за-
падној и Средњој Европи. Неки видови познати су у том
подручју још од праисторије па и у античкој Грчкој.¹³⁸ Тип
ластиног репа са тулцем је преовлађујући словенски тип на
налазиштима познат од 8. века у Русији и Бугарској, преко
Чешке и Великоморавске. На простору Србије, Босне, Црне
Горе, Хрватске се опредељује махом у 10–11. и почетак 12.

137 Слична стрела заведена је 1951. под бројем А-174, са местом на-
лаза Плешина (Срез Студенички). Димензије идеално одгова-
рају, али цртеж није сасвим одговарајући: краће се завршавају
пера, није упреден врат и тулац није равно засечен.

138 Роровић 1999, 257.

века.¹³⁹ Међутим, он опстаје и касније на простору Балкана све до 14–15. века.¹⁴⁰

33. ВРХ СТРЕЛЕ

Каменица. Заведено у збирку 1952, инв. бр. А-1389. Тулац 6,5 цм, перо 3,5 цм, отвор тулца 0,8 цм.

Стрела са два пера у видуластиног репа и упреденим вратом. Перо је лучно закривљено и на крају зашиљено, а друго перо недостаје.

6–12. век

Литература: Прокић 2004, кат. 25.

Аналогије:

Велики Градац (из млађег нивоа насеља, тј. из слоја 10–11. века: Јанковић 1981, 62, Сл. 28, Т. VII-13), Тврђава Рас (датована стратиграфски у 12. век: Роровић 1999, 257, сл. 219–1; из рановизантијског слоја: сл. 59/1,3), Азања код Смедерева (7–8. век: Пековић 2005, 109, инв. бр. 16335).

Треба нагласити да се овај тип стреле јавља међу налазима касноантичког периода у Подунављу, Панонији, Виминацијуму, Царичином Граду, као и у Расу где је датован у 6. век.¹⁴¹ Познат од периода Сеобе Народа опстаје и у употреби је током периода раног средњег века међу византијским посадама утврђених градова, судећи по местима налаза и датовањима сличних примерака на тлу Србије. Међутим, он опстаје и касније на простору Балкана све до 14–15. века, али знатно ређе од варијанте са трном уместо тулца.¹⁴²

¹³⁹ Алексић 2001, 203–204.

¹⁴⁰ Minić, Vukadin 2007, 115.

¹⁴¹ Роровић 1999, 113.

¹⁴² Исто, 115.

34. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб. Димензије: 10,3 цм x 2 цм. Стрела са два пера у виду ластиног репа, дугим упреденим вратом и трном уместо тулца. 10–15. век

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (3–4. деценија 13. века: Поповић 1999, 257, сл. 219/2), Сталаћ (14. век: Minić, Vukadin 2007, 115, Sl. 72/19, 20), Pontes (рановизантијски период, краћег врата: Špehar 2010, kat. 710).

Стреле у виду ластиног репа, али са трном, које припадају типу стрела са раздвојеним пером, појављују се два до три века након оних са тулцем, односно од 9. и 10. века. На тлу Србије има их у већем броју у 15. веку у Крушевцу, Смедереву, околини Јагодине и Пожаревца па се узима да је реч о регионалној популарности тог доба.¹⁴³

35. ВРХ СТРЕЛЕ

Бунар код Јагодине. Поклон основне школе из истог села. Заведено у збирку 1951. Инв. бр. А-175. Димензије: 10,3x1,8 цм трн и тулац 5,7 цм. Двобрида листолика стрела са тулцем и трном. Трн је округла и незашиљена шипка што је чини се накнадно убачен део ексера. Тулац има рупу за клин. 10–15. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 101; Прокић 2004, кат. 16; Сарић 2008, кат. 18

Аналогије:

Сталаћ (14–15. век: Цуњак 1999, 216, 252/137).

¹⁴³ Minić, Vukadin 2007, 115.

36. ВРХ СТРЕЛЕ

Дивостин?¹⁴⁴ Инв. бр. 4477. Димензије: 7,7x1,7 цм, трн 3,2 цм. Двобрида пљосната стрела, на прелазу у трн четвртастога пресека.

5–15. век

Аналогије:

Ушће Поречке реке, Понтес (рановизантијски период: Šrehar 2010, 129, кат. 709–710), Велики Градац (налаз из куће 11. века: Јанковић 1981, 62, Сл. 28, Т. V-4), Тврђава „Рас“ (датована стратиграфски у 12. век: Роровић 1999, 254, сл. 215–7, 8), Костол (Алексић 2001, кат. 14, сл. 3/7), Сталаћ (14. век: Minić, Vukadin 2007, 113, Sl. 72/9), Штрбовац – Бабушница (касни средњи век: Митић 2015, 57, Т. VI/2), Кална (13–15. век: Lalović 1982, 73, Т. III/25), Голубац (14. век: Цуњак 1999, 216, 252/139).

Тип стреле са приближно троугаоним врхом и издуженим прелазом у трн, на источно-балканском подручју јавља се у периоду 11–14. века, а опредељује се до почетка 15. века,¹⁴⁵ што се може видети и из приложених аналогича. Треба указати и на рановизантијске идентичне налазе са Ушћа Поречке реке и Понтеса,¹⁴⁶ те Михајловца која је датована стратиграфски у 7. век.¹⁴⁷

37. ВРХ СТРЕЛЕ

Трнавци код Александровца. Нађено у темељу старог града изнад воденице Совковића. Поклон Лазара Марјановића. Заведено у збирку 1951. Инв. бр. А-124. Димензије: 4,7 x 1,2 цм, трн 0,7 цм.

¹⁴⁴ Заведена са сличном стрелицом 1965. године, заједно под истим бројем 4477 са местом налаза Дивостин. У напомени стоји да је нестало у поплави. Дужине тих стрелица које су истог типа са нашом (судећи по цртежу) су 8 цм и 6,5 цм, од којих прва одговара дужини.

¹⁴⁵ Minić, Vukadin 2007, 111.

¹⁴⁶ Šrehar 2010, 129, кат. 709–710.

¹⁴⁷ Јанковић М. и Ђ. 1990, кат. 76–16.

Двобрида листолика стрела, четвртастог пресека на прелазу у преломљени трн.
5–15. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 103; Прокић 2004, кат. 17; Сарић 2008: кат. 22.

Аналогије:
Исте као за претходну.

38. ВРХ СТРЕЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб. Димензије 6,5x1,2 цм, трн 2,3 цм.
Двобрида листолика стрела делтоидног облика, задебљана и четвртастог пресека на прелазу у трн. Површина је глатка и тамне боје.
9–14. век

Аналогије:
Врсенице (стратиграфски опредељено у 9–10. век: Поповић 2009, 116, сл. 197/2), Тврђава „Рас“ (датирана стратиграфски у 12. век: Роровић 1999, 254, сл. 215–7, 8), Вршачки Замак (Брмболић 2009, сл. 46/7), Драгошевац – Јеринин град (Vetnić 1983, 139, Т. I/9), Параћин – Мотел (Vetnić 1983, 139, Т. I/13).

Тип стрела са делтоидним врхом у више варијанти јавља се на Балкану од 9. до 14. века. Доминантан је облик у Панонији, чест у Русији и централној Азији.¹⁴⁸ Стратиграфски опредељени налази из Врсеница и Тврђаве „Рас“ пружају поуздан оквир за датовање.

¹⁴⁸ Поповић 2009, 116.

39. ВРХ СТРЕЛЕ

Дивостин. Пронашао Миленковић Радосав из Дивости-на при дубоком орању, заведено у збирку 1965. Инв. бр. А-4476. Димензије: 5,5x1,2 цм.

Стрела ромбоидног врха са сечивом које прелази у врат кружног пресека и са купастим проширењем на прелазу у трн. На средини је благо ромбичног пресека. Трн није заобљен у доњем делу. Површина је глатка и тамне боје. Необјављено. 10–15. век

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (12. век: Роровић 1999, 254, сл. 215–4), Сталаћ (14. век: Minić, Vukadin 2007, 112, Sl. 72/3–5), Лесковац - Хисар (12.–14. век: Ниношевић, Пешић, Јовић 2011, 162).

Стреле овог типа су оријенталног порекла и спадају у најраспрострањеније примерке на простору од Русије до Балкана у периоду од 9. до 15. века. И на тлу Србије оне су један од водећих типова.¹⁴⁹ Приказиване су у тоболцима које носе свети ратници приказивани у српским манастирима 14. и 15. века.

40. ВРХ СТРЕЛЕ

Трнавци код Александровца. „Нађено у темељима старог града“ поклон учитеља Лазара Марјановића. Инв. бр. А-125. Заведено у збирку 1951. Дужина 6,7 цм, распон пера 1,2 цм, највећа дебљина на пресеку 5 мм.

Двобриди врх стреле делтоидног облика издужен у доњој половини. На прелазу у трн четвртастог облика, који је такође четвртасто профилисан. Врх је на најширем месту најдебљи и пресека ромбоидног. 12. век

Литература: Прокић 2004, кат. 20

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (12. век: Роровић 1999, 254, сл. 215/5).

¹⁴⁹ Minić, Vukadin 2007, 110.

САМОСТРЕЛ

Оружје познато од римског доба под именом *балиста* служило је за јаче избацивање стрела. У периоду од 5. до 10. века је заборављено, а од 12. века враћа се у употребу овог пута прилагођено пуцању из руке.¹⁵⁰ Позната су била два типа, онај натезан зупчаником тј. окретањем точка и други натезан ручно тј. куком, док се врх са гвозденом узенгијом држи ногом уз земљу. Лукови за самострел су били од дрвета, рожани или гвоздени. Како заузима све већу улогу у опсадама и на бојном пољу, јер су његови хици ефикасни у судару са слабијим оклопима и српски владари почињу његову набавку.¹⁵¹

► **Слика 12.** Пећ, црква светог Димитрија, непознати свети ратник са самострелом (1316–1324).

У Србији сем археолошких налаза веретона (врхова стрела за самострел) има налажених и делова самострела најраније из друге половине 12. века.¹⁵² С почетка 14. века сликан је у рукама светог ратника у Пећкој патријаршији, што се поклапа са подацима о куповини самострела у Венецији од стране Дубровачке општине 1317. године.¹⁵³ Кнез Лазар унајмљује

150 Шкриванић 1957, 112.

151 Petrović 2013, 24.

152 У тврђави „Рас“: Popović 1999, 254, сл. 220/9–11.

153 Petrović 1976, 70.

мајстора за израду самострела, а употребу у то време потврђују и археолошки налази из Сталаћа.¹⁵⁴ Током Деспотовине самострели се увозе из Дубровника, али се са тим престаје након 1429., из чега се закључује да се читави израђују у Србији.¹⁵⁵ Средином 15. века Млечани прописују да најбогатији становници Котора морају имати два самострела (средње богати један) и један рожани лук са по 25 стрела-веретона за самострел и 25 стрела за лук.

41. ВЕРЕТОН

Борач, локалитет Борачки Крш.¹⁵⁶ Нашао Радован Радовановић учитељ из Борча. Заведено у збирку 1961. Инв. бр. А-4152. Дим. 5,2x1,2 цм.
14–15. век

Литература: Богдановић 1981, кат. 104, Прокић 2004, кат. 29

Аналогије:

Сталаћ (крај 14. века: Minić, Vukadin 2007, 117, sl. 73/5–6), Ужички град (14–15. век: Цуњак 1999, 235, 259/329), Ковин (датовано у 14. век: Пековић 2006, 124, инв. бр 16225), Вршачко утврђење (14–15. век: Манојловић-Николић 2007, 51–52, Сл. 2), Историјски музеј Србије (Поп Лазић 1983: 175, Сл. V).

Стрелице са пирамидалним врхом врло су блиске античким, али се могу разликовати суженим вратом. У тврђави „Рас“ датоване су у 4. деценију 13. века.¹⁵⁷ Као пројектили самострела служиле су за пробој оклопа, што је изазвало унапређивање оклопа у 14. веку на европским просторима.

¹⁵⁴ Minić, Vukadin 2007, 117, sl. 73.

¹⁵⁵ Petrović 2013, 29.

¹⁵⁶ Цртеж не постоји. Опис шкрт, али „тулајка јој је шушља“ указује на веретон. Димензије се идеално поклапају. На Борач указује и једна стара фотографија овог веретона из фото-архиве на којој је уписано Борач.

¹⁵⁷ Popović 1999, 254.

42. ВЕРЕТОН

Непознато налазиште. Инв. бр. бб. Димензије: 6,3x1,1 цм.
Веретон од гвожђа, пирамидалног врха и ширег тулца.
Необјављено.
14–15. век

Аналогије:

Вршачко утврђење (14–15. век: Манојловић-Николић 2007, 51–52, Сл. 2), Бјеловар (15. век: Пековић 2006, 77, инв. бр 16865–16857), Историјски музеј Србије (Поп Лазић 1983: 175, Сл. V), Музеј града Београда (14. век: Цуњак 1999, 234, 259/319).

43. ВЕРЕТОН

Непознато налазиште, без података, инв. бр. бб. Дужина 7 цм.
Веретон од гвожђа, краћег пирамидалног врха и ширег тулца.
Необјављено.
14–15. век

Аналогије:

Сталаћ (крај 14. века: Милић, Vukadin 2007, 117, sl. 73/4), Вршачко утврђење (14–15. век: Манојловић-Николић 2007, 51–52, Сл. 2), Голубачки град (14–15. век: Цуњак 2005, 152, Т. 29/208).

44. ВЕРЕТОН

Непознато налазиште, без података.
Инв. бр. бб. Димензије: 7,8x0,7 цм.
Необјављено
12–15. век

Аналогије:

Тврђава „Рас“ (датован стратиграфски у 12. век: Роровић 1999, 254, сл. 218/6), Ниш – Медијана (14–15. век: Митић 2015, 58, Т. VI/4), Историјски музеј Србије (Поп Лазић 1983, 174, Сл. IV).

45. УЗЕНГИЈА ЗА САМОСТРЕЛ

Плоча код Јошаничке Бање, нађено код основне школе. Предао Мирко Благојевић, управитељ школе, заведено у збирку 1951. Инв. бр. А-491. Димензије: 24x14,3 цм.

Узенгија за самострел, крушкасто проширена у доњем делу где се налази истањени додатак у виду лима, троугаоног облика, ради побадања у земљу при натезању. На горњем крају налази се истањен правоугаони додатак за причвршћивање са две рупе за клин.

14–15. век

Литература: Сарић 2008, кат. 26.

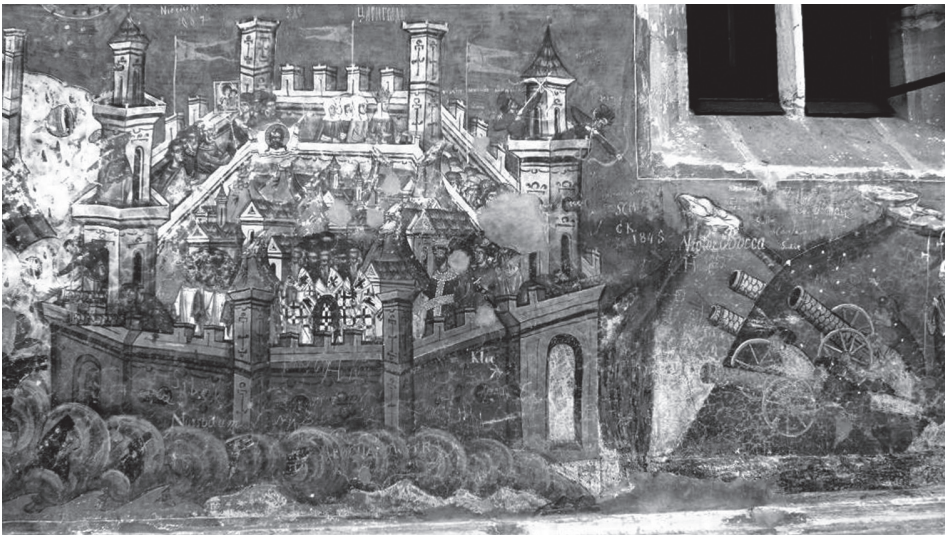
Аналогије:

Маглич (14–15. век: Popović 2012, 178, Sl. 123), Сталаћ (датовање у крај 14. века: Minić, Vukadin 2007, 116, Sl. 73), Смедеревска тврђава (опредељена као узенгија, датовање у прву половину 15. века: Цуњак 2005, Т.40/264).

Идентично завршена са троугаоним додатком за побијање у земљу узенгија за самострел из Магличког замка датована је у 14–15. век. То је најближа аналогија, за разлику од осталих које су другачије обликоване.

ЂУЛАД

Топ у европска ратовања улази од 1313. године када се јавља први пут у Женеви. Око 1364. већ се јављају и пушке у Италији, а од исте године Дубровник почиње израду топова и унапређује је око 1378. Кнез Лазар туче „нарочито огњем“ опседнутог Алтомановића у Ужицу 1373., али то још није било могуће топом како тврде познаваоци.¹⁵⁸ Већ од 1386. кнез Лазар уговара са Милашем Радославићем из Дубровника да дође у Србију на годину дана и израђује балисте и бомбарде (топове) за плату од 200 перпера.¹⁵⁹

▲ Слика 13. Пад Цариграда, Молдовита (манастир у Румунији), осликано 1537.

¹⁵⁸ Види: Марко Поповић, *Ужички град*, 2004.

¹⁵⁹ Шкриванић 1957, 159–162.

Из овог и сличних података превладава мишљење да су топови употребљавани у Косовској бици 1389. године. Између треће и четврте деценије 15. века у Србији се прави и барут обзиром на податке о увозу шалитре и сумпора који су његови основни саставни делови.¹⁶⁰

Ђулад од гвожђа из наше збирке, мањих су димензија и стога их опредељујемо у стрелјиво за мањи топ. Код средњовековних пушака унутрашњи промери су још мањи и крећу се од 1,7 до 2,5 цм.

Незавршена камена ђулад из Смедеревске тврђаве, Новог брда, Београда и других, указују на постојање домаћих мајстора.¹⁶¹

46. ЂУЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб.

Гвожђе, пречник 5 цм.

14–16. век

¹⁶⁰ Petrović 2013, 30.

¹⁶¹ Исто, 30.

47. ЂУЛЕ

Непознато налазиште, инв. бр. бб.¹⁶²

Са једним већим удубљењем насталим вероватно приликом ударца.

Гвожђе. Пречник 4,7 цм.

Необјављено.

14–16. век

48. ЂУЛЕ ЗА ПРАЋКУ

Црни Као, инв. бр. 917 (и 1233). Ђуле од печене земље. Пронашао Драгољуб Петровић, заведено у збирку 1951, димензије 3,5 цм.

Необјављено.

¹⁶² Ни за једно ђуле нису уношене димензије. Једино разликовање је у материјалу, глина или гвожђе или по опису велико, средње, мало. Најприближнији је од осталих опис за ђуле од глине под бројем А-917: „мало ђуле црвенкасте боје”. Опис за А-1233 „Ђуле од печене земље” одговара, али је у напомени наведено да је то исти предмет заведен под А-917, дакле заведен два пута. Како је ђуле А-885 „од глине” из Трнаваца описано као „велико и пробушено у горњем делу”, није реч о овом које је само 3,4 цм пречника. Опис за ђуле А-857, иако непрецизан могао би да одговара предмету са слике: „средње величине, са два већа и једним мањим удубљењем, сивкасте боје”, али без податка о материјалу.

Ђулад мањих димензија од печене земље проналажена су у тврђави Козник, Манасији и Смедеревској тврђави. Претпоставке да су у питању ђулад за праћку поткрепљују прикази праћке у рукама Давида у Минхенском псалтиру с краја 14. века.¹⁶³

163 Цуњак 2005, 74.

ЗАКЉУЧАК

У прегледу средњовековног наоружања и опреме из ове збирке својим значајем издвајају се примерци чији је контекст налаза познат, јер то омогућује доношење мање или више важних закључака. Нажалост ти налази су малобројни, али вредни разматрања. Тробрида аварска стрелица из Градца (кат. 26) пронађена у пределу груди једног покојника,¹⁶⁴ указује на аврски напад на овај значајан урбани центар 6. века (Град на Јеринином брду). Покојник је сахрањен на гробљу које је у употреби од 4. века, а сама сахрана указује на краћи наставак живота на овом месту. Сходно кампањи из 2019. јасно је да је град ипак порушен у 6–7. веку и нове зидине лошијег квалитета поново су подизане касније у 10–11. веку. Чести трагови шљаке овде указују на интензивну обраду метала, па се радионице оружја и оруђа, као и пећи за топљење могу очекивати у новим кампањама.

Остава из Каменице (кат. 11, 12, 15) у којој је пронађено „доста копаља, стрела и разних пољопривредних алатки”,¹⁶⁵ нажалост до нас је доспела знатно окрњена. Обзиром на мали број налаза - две секире, кошље, раоник и макља (која је најпре погрешно идентификована као косир) - сваки предмет важан је за датовање оставе. Кључне су свакако секире какве су присутне упарене у оставама 10–11. века и једној кући 12–13. века из Браничева (Рудине). У ову слику хронолошки се уклапа и налаз кошља које припада типолошки 10–13. веку, односно прецизније датованом на тлу Пољске у 11. век. Такође и метални раоник овалног усадника којим се причвршћује за дрвени поставак (плаз) рала пронађен у овој остави, најчешћи је тип раоника на нашем тлу у средњем веку.¹⁶⁶ Сличан раоник и секира са брадом, пронађени су у остави у Понтесу датованој у 10–11. век. како смо већ навели (види

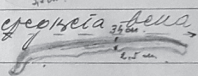

164 Петровић 1965, 283, сл. 22.

165 Петровић 1969–70, 142.

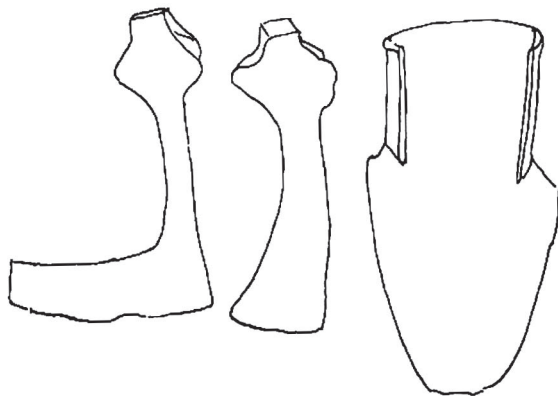
166 Благојевић 1973, 37.

кат. 12). Закопавање сличних остава са металним предметима у 10–11. веку доводи се у везу са ратовањима Бугарске и Византије,¹⁶⁷ па је ово сматрамо пресудно и за прецизније датовање наше оставе у исто време, тј. 10–11. век. Те околности указују да је овај део Рудника играо важну економску улогу и у то време, ако се узме у обзир да у близини постоје још две утврде истог периода (Грбице, Котража).

Касније, 1430. године у свом родном месту Каменици челник Радич подићи ће ковачко коло како наводи у једној повељи,¹⁶⁸ што сведочи о томе да се овде налазио центар за прераду руде.

23-I-1951	111	капље	
23-I-1951	112	срп ковачки	ковачко коло из средњег века
23-I-1951	113	смиља	
23-I-1951	114	гасник	

▲ Слика 14. Предмети из оставе у Каменици заведени 1951. у Књигу Инвентара Историјске, Етнографске, Нумизматичке и Природописне збирке (1951–1954.).

▲ Слика 15. Део предмета из оставе у Каменици које је публикувао Д. Петровић (Петровић 1969–1970, 143.)

У близини овог места занимљив је и налаз панцира датован у 13–14. век из Добраче (кат. 2). Делови панцирне кошуље (брња) пронађени су разбацани у једном пљачканом гробу. Сем тога гроб је био озидан и на

¹⁶⁷ Бугарски, Иванишевић 1988.

¹⁶⁸ Петровић 1969–70, 141–2.

истакнутом месту. Из тога се може претпоставити да је овај ратник био у војној служби за време Цара Душана, чији је један златник пронађен на некрополи, а услови налаза указују на исти хоризонт.

Група налаза из Борча и околине (копља, стреле, веретони, секире) на свој начин допуњују слику о значају овог жупског места (Борач кат. 13, 41, Претоке кат. 29, Коњуша кат. 9). Приликом обраде средњовековног накита из збирке указали смо на бројност налаза из околине Борча и тиме на процват града и околине у 14–15. веку.¹⁶⁹

За историју Крагујевца занимљиви су налаз копља-сулице из Крагујевца (кат. 21) и стрелице из Дивостина и Церовца (кат. 27, 36, 39). Околини Раче припадају налази секира из Крчмара и Вучића (кат. 8, 10), Јагодини налаз стрелице из Бунара (кат. 35).

Даљој околини припада налаз узенгије за самострел из Јошанице (кат. 45), копља са Букуље (кат. 17), топуз, буздован, стреле околини Александровца (кат. 4, 5, 37, 40), једно копље околини Студенице (кат. 14). Нажалост за најзначајније предмете немамо податке о месту налаза: бојна коса, панцир, буздован, ћулад (кат. 23, 1, 6, 46–47).

Из овог прегледа и датовања налаза примећују се три скупине: прва су налази који припадају периоду касне антике (кат. 8, 21, 29) и Сеоби Народа међу којима су то најпре стрелице (кат. 25–27, 31–33), а друга припада периоду обновљених византијских утврђења 9–11. века (секире и копља, кат. 11–15, стреле 30, 36–37, 40). Та скупина налаза је друга по бројности што не треба да чуди, јер у околини Крагујевца може се побројати неколико утврђења која припадају том периоду или су тада доживела обнову након Сеобе Народа. Претпоставља се да је узрок томе било дуго ратовање са Бугарском. Свакако да ваља истаћи да три утврђења тог периода окружују Крагујевац са југа, севера и истока (Градац, Грошница, Грбице) па ваља и закључити да је долина Лепенице била добро насељена. Један број стрела и копаља се шире опредељује од 10–15. века, а понеки предмет и шире (34–39, 16).

Трећа група предмета припада периоду након успостављања српске државе у овој области крајем 12. и почетком 13. века (кат. 2, 44). У тој скупини најбројнији су налази 14. и 15. века (топовска ћулад кат. 46, 47, веретони кат. 41–44, узенгија самострела кат. 45, бојне косе кат. 23, 24, топузи и буздовани кат. 4–6, панцирни прслук кат. 1) када долази до пуног развоја и арсенал наоружања и опреме у односу на ранији период доживљава свој врхунац, што је примећено нарочито за последњих пар деценија српске државе у 15. веку. Слику тог развоја на

169 Ђуровић 2012, 118–119.

овом подручју свакако да симболише подизање утврде у Сребрници код Страгара на западном делу Рудника¹⁷⁰ и она историјска дешавања која је прате. Оваква утврда на месту где су рудници јасно указује на развој металургије и значај који јој је приписан подизањем утврђења. Оно је најалост неистражено и може се само претпоставити богатство радионица за обраду метала, а са њим оружја и опреме. То је очигледно било место производње израђевина од метала, која је била у повоју за време деспотовине. На Руднику је вађено гвожђе, потом бакар потребан у техникама ливења као и олово које је коришћено за ливење зрна за пушке кукаче.¹⁷¹

Недостатак налаза из периода српског средњег века (13–15. век) у околини Градца код Баточине указује на оно што је уочљиво и из другог археолошког материјала, али и стратиграфије локалитета - да ово утврђење и некадашњи урбани центар у доњем делу Лепенице више није било у функцији од почетка 13. века на даље. Недовољна истраженост ове околине оставља могућности за постојање других српских насеља у долини Лепенице ближе Крагујевцу, у околини Баточине, Бадњевца или Милатовца где је у близини остатака неке старије цркве пронађен један камени стећак типа слемењака који је најалост нестао за време градње сеоског пута 2019., непосредно после нашег обиласка. У истом селу Димитрије Мадас истраживао је једну средњовековну некрополу. То се може објаснити заклоњеним положајем овог места иза брда Шупљаја које знатно сужава долину Лепенице од села Бадњевца и узводно до Милатоваца, чиме је могућност за одбрану повећана па тиме и насељеност.

Од налаза оружја у збирци недостају налази са територије доње Груже услед слабе истражености. Са Градине у Честину нема налаза оружја. Градина се налази на једној дугачкој и узаној планинској греди планине Гледић која се успиње од ушћа Мале реке и Каровске реке које формирају Честинску реку. Захвата простор од око 300x50 м са уочљивим доњим градом и кулом на улазу и бедемом приметним на јужној страни у целој дужини. Градина се завршава горњим градом са донжон кулом на узвишеној тачки са бедемима приметним са њене северне и јужне стране на раздањини од око 20 м од куле. Додатну заштиту са горње (западне) стране чинио је дубок јарак који се спушта са обе стране брда. Локалитет је разорен узимањем камена за изградњу кућа, а по причању мештана бедеми су били видљивији изнад тла до након другог Светског Рата. У селу Пајсијевићу у непосредној близини

170 Исто, 123.

171 Petrović 2013, 28.

на планини Котленик, налази се елипсоидно утврђење на изразитој висини и назива се Град. Овде је нађена једна алатка од метала, која указује да је унутар утврђења могла бити и ковачка радионица.

Истраживања Градине у Грбицама 1980. нису донела оружје, али су потврдила постојање мањег утврђења са насељем у подножју у периоду 3–5. и 10–12. века.¹⁷² Ни истраживања византијског утврђења са јединим слојем 11–12. века на брду Градина у Грошници 2018. нису донела оружје, али ове две тврђаве као и она у Котражи која није истражена,¹⁷³ указују на присуство византијске војске у овом делу Србије. Њихово трајање у 11–12. веку указује на потребе одбране од нарастајуће угарске, али и српске војне моћи са југа.

У самој околини Крагујевца неистражено је и незаштићено утврђење и старо насеље у Петровцу и тиме његов значај за зачетак самог Крагујевца. Све до I Св. Рата овде су биле зидине висине до 3 м, касније порушене за материјал за сеоске куће.¹⁷⁴ У последњих пар деценија куће су се прошириле и преко утврђења. Мада се изоравају остаци из турског периода (грнчарија и циви), још је Миодраг Грбић изнео мишљење да правоугаони облик овог утврђења са угаоним кулама указује на могућност да је утврђење настало у римско доба и трајало током средњег века.

Из свега изнесеног стиче се јасна слика о изразито слабој истражености средњовековних центара у средишњој Шумадији, што је условило и наша скупљена сазнања о оружју и опреми.

172 Богдановић 1983, 26.

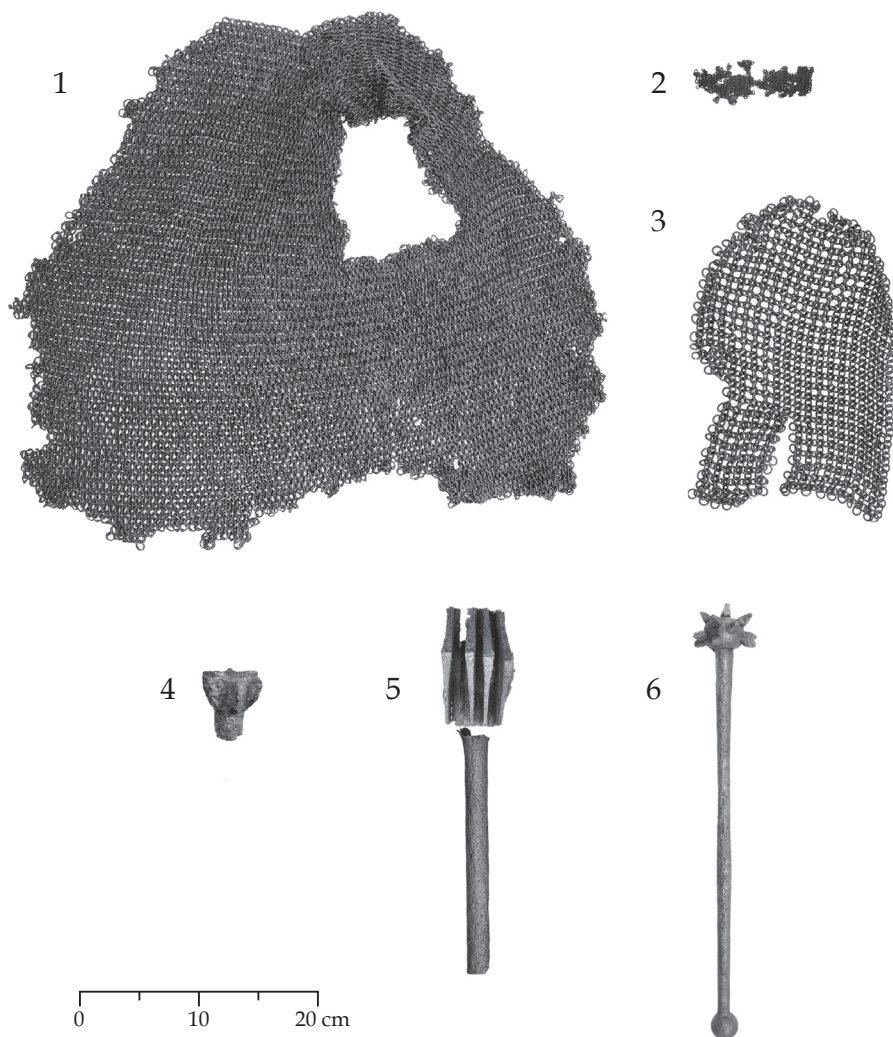
173 Али има налаза 4. и 11. века, Ђуровић 2012.

174 Миодраг Грбић и Тихомир Чумић, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, Централна Србија*, 1956, 43, 198, 199.

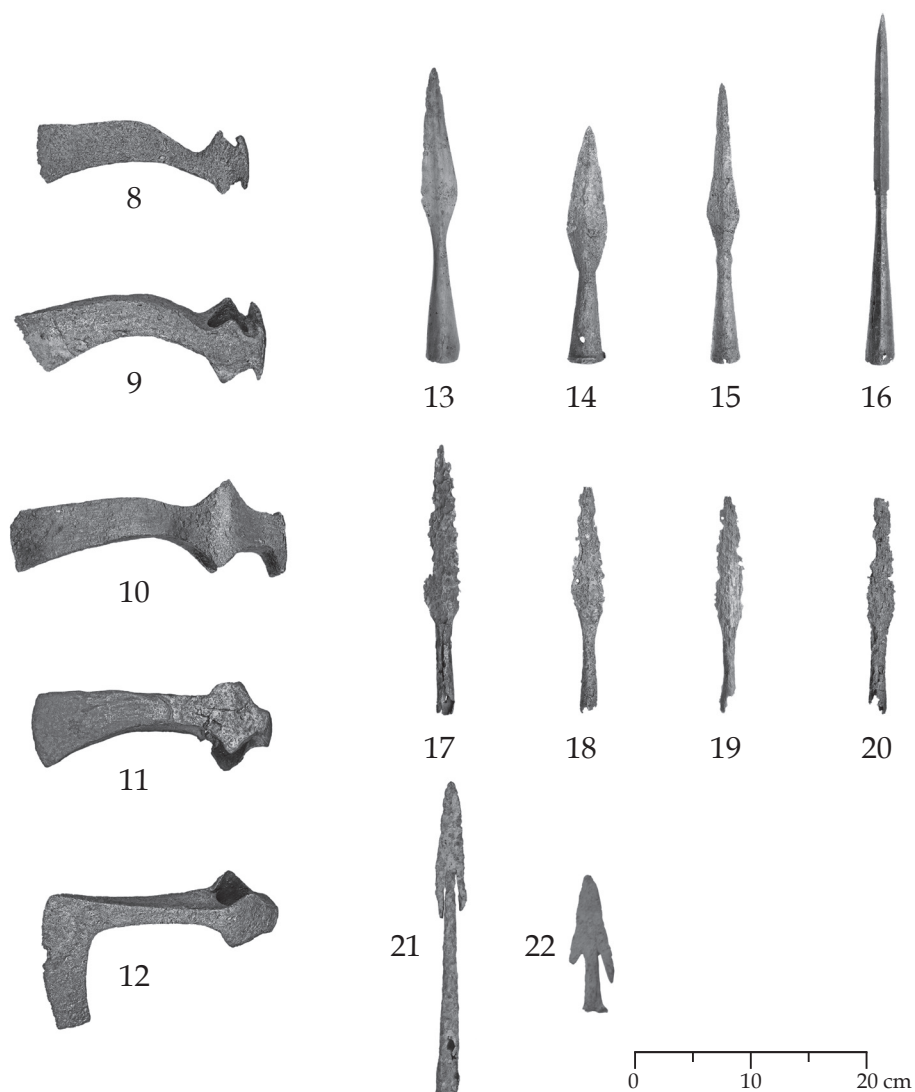
ПРЕГЛЕД ПО КАТАЛОШКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Кат. 1 - Инв. бр. И-1321	Кат. 25 - Инв. бр. А-бб
Кат. 2 - Инв. бр. А-850	Кат. 26 - Инв. бр. А-1917
Кат. 3 - Инв. бр. А-бб	Кат. 27 - Инв. бр. А-3146
Кат. 4 - Инв. бр. А-126	Кат. 28 - Инв. бр. А-бб
Кат. 5 - Инв. бр. А-828	Кат. 29 - Инв. бр. А-4271
Кат. 6 - Инв. бр. И-1048	Кат. 30 - Инв. бр. А-бб
Кат. 7 - Инв. бр. А-1384	Кат. 31 - Инв. бр. А-бб
Кат. 8 - Инв. бр. А-3813	Кат. 32 - Инв. бр. А-1232
Кат. 9 - Инв. бр. А-4060	Кат. 33 - Инв. бр. А-1389
Кат. 10 - Инв. бр. А-4061	Кат. 34 - Инв. бр. А-бб
Кат. 11 - Инв. бр. И-277, А-4314 б	Кат. 35 - Инв. бр. А-175
Кат. 12 - Инв. бр. И-113	Кат. 36 - Инв. бр. А-4477
Кат. 13 - Инв. бр. А-873	Кат. 37 - Инв. бр. А-124
Кат. 14 - Инв. бр. А-173	Кат. 38 - Инв. бр. А-бб
Кат. 15 - Инв. бр. И-111, А-4314 а	Кат. 39 - Инв. бр. А-4476
Кат. 16 - Инв. бр. А-бб	Кат. 40 - Инв. бр. А-125
Кат. 17 - Инв. бр. А-1782	Кат. 41 - Инв. бр. А-4152
Кат. 18 - Инв. бр. А-бб	Кат. 42 - Инв. бр. А-бб
Кат. 19 - Инв. бр. А-бб	Кат. 43 - Инв. бр. Абб
Кат. 20 - Инв. бр. А-бб	Кат. 44 - Инв. бр. А-бб
Кат. 21 - Инв. бр. А-4478	Кат. 45 - Инв. бр. А-491
Кат. 22 - Инв. бр. А-354	Кат. 46 - Инв. бр. А-бб
Кат. 23 - Инв. бр. А-бб	Кат. 47 - инв. бр. А-бб
Кат. 24 - Инв. бр. А-бб	Кат. 48 - Инв. бр. А-917, 1233

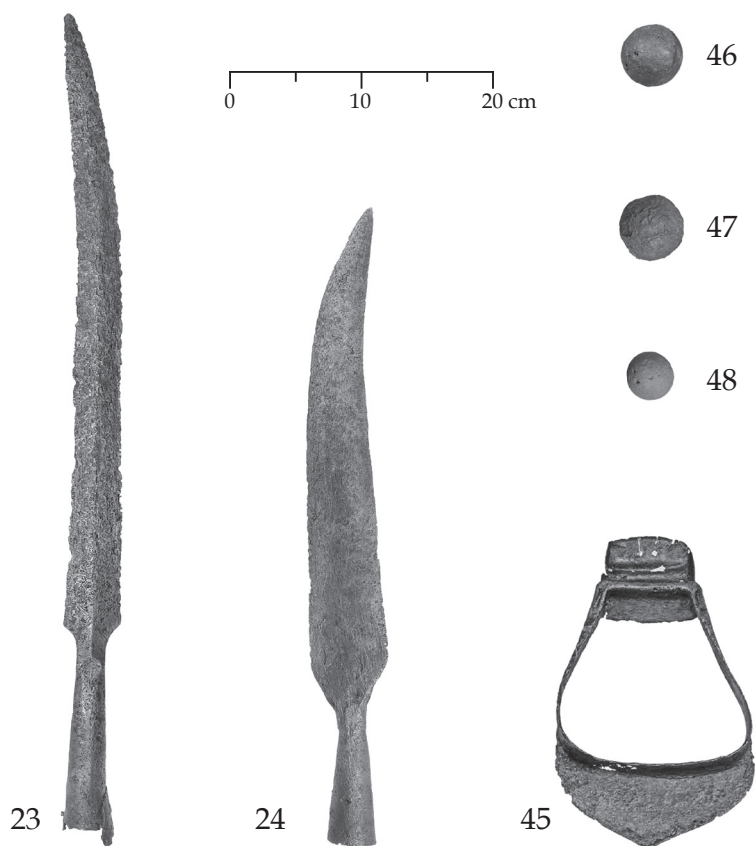
ТАБЛЕ

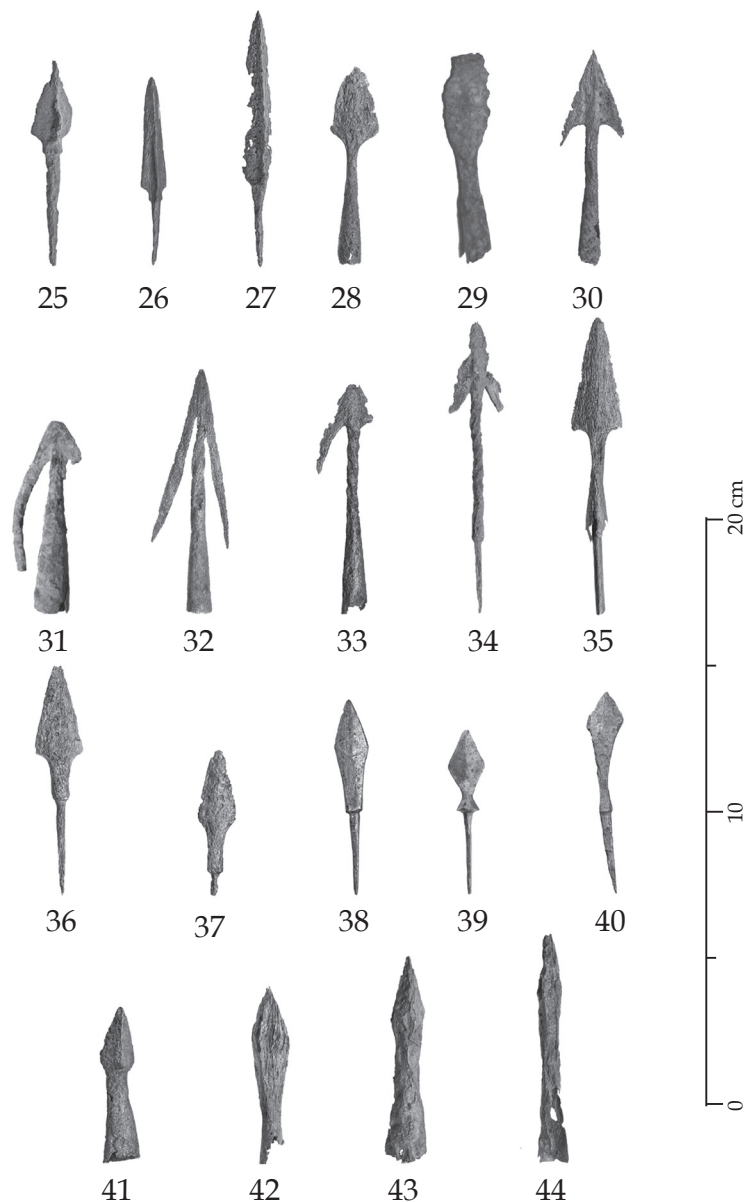
Табла I. Брње (кат. 1 - Непознато налазиште, 2 - Добрача, 3 - Непознато налазиште), **буздовани** (кат. 4 - Трнавци код Александровца, 5 - Трнавци код Александровца); **топуз** (кат. 6 - Непознато налазиште).

Табла II. Секире (кат. 7 - Корићани, 8 - Велико Крчмаре, 9 - Коњуша, 10 - Вучић код Раче, 11 - Каменица, 12 - Каменица); **копља** (кат. 13 - Борач?, 14 - Плишин код Студенице, 15 - Каменица, 16 - Непознато налазиште, 17 - Букуља, 18 - Непознато налазиште, 19 - Непознато налазиште, 20 - Непознато налазиште, 21 - Крагујевац, 22 - Каменица).

Табла III. Бојне косе (кат. 23- Непознато налазиште, 24 – Горње Комарице?); **Ћулад** (кат. 46 - Непознато налазиште, 47 - Непознато налазиште, 48 – Црни Као код Баточине); **узенгија за самострел** (кат. 45 - Плоча код Јошаничке Бање).

Табла IV. Стреле (кат. 25 – Непознато налазиште, 26 - Градац, 27 - Церовац, 28 – Непознато налазиште, 29 - Претоке, 30 - Непознато налазиште, 31 - Непознато налазиште, 32 - Савинац код Горњег Милановца, 33 - Каменица, 34 - Непознато налазиште, 35 - Бунар код Јагодине, 36 - Дивостин, 37 - Трнавци код Александровца, 38 - Непознато налазиште, 39 - Дивостин, 40 - Трнавци код Александровца); **веретони** (кат. 41- Борач, 42 - Непознато налазиште, 43 - Непознато налазиште, 44 - Непознато налазиште).

БИБЛИОГРАФИЈА

А

Алексић 2001

Марко Алексић, Оружје из средњовековне збирке Народног музеја у Београду, *Гласник Српског археолошког друштва* 17, 195–216, Београд 2001.

Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, Централна Србија, Српска академија наука, Грађа, књига X, Археолошки институт, књига 3, Београд 1956.

Б

Бановић 2008

Мирослав Бановић, Средњовековно оружје и опрема из збирке историјских предмета са освртом на историјат оружја и наоружања средњовековног ратника, у: Мирослав Бановић, Сарић Марија, *Средњовековно оружје и опрема из збирки историјског и археолошког одељења Народног музеја Крагујевац*, Крагујевац 2008.

Благојевић 1973

Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.

Богдановић 1983

Миленко Богдановић, Археолошка истраживања на подручју централне Србије, *Станишта*, Крагујевац 1983.

Брмболић 1987

Марин Брмболић, *Оруђа XIII-XVII века у средњем Поморављу*, Параћин 1987.

Брмболић 2000

Марин Брмболић, *Средњовековна оруђа од гвожђа у Војводини*, Панчево 2000.

Брмболић 2009,

Марин Брмболић, *Вршачки замак*, Београд 2009.

Бугарски, Иванишевић 2013

Иван Бугарски, Вујадин Иванишевић, Раносредњовековна остава гвоздених предмета из Рујковца и слични налази са подручја централног Балкана, *Старинар LXIII/2013*, Београд 2013, 131-152.

В

Vetnić 1983

Savo Vetnić, Medieval Weapons and Implements Deriving from the Middle Morava Basin, *Balkanoslavica 10*, 137-157, Prilep 1983.

Г

Гарашанин М. и Д. 1956

Гарашанин М. и Д., Средњовековно српско гробље у Добрачи, *Старинар V-VI*, Београд 1956.

Д

Дмитровић, Радичевић 2009

Катарина Дмитровић, Дејан Радичевић, *Касноантичка некропола у Чачку*, Чачак 2009.

Дробњаковић 1923

Боривоје М. Дробњаковић, Јасеница. Антропогеографска испитивања, у: Јован Цвијић (ур.), *Насеља и порекло становништва 13*, 191-435, Београд 1923.

Ђ

Ђуровић 2012

Игор Ђуровић, *Средњовековни накит из збирке Народног музеја Крагујевац*, Крагујевац 2012.

Ј

Janković 1983

Milica Janković, Implements and weapons from 9th - 11th centuries found at Ključ Dunava, *Balkanoslavica 10*, 55-70, Prilep 1983.

Јанковић М. 1981

Милица Јанковић, *Средњовековно насеље на Великом Градцу у X-XI веку*, Београд 1981.

Јанковић М. и Ђ. 1990

Милица и Ђорђе Јанковић, *Словени у Југословенском Подунављу*, каталог изложбе, Београд 1990.

Jevtić, Peković 2007

Miloš Jevtić, Mirko Peković, Mihajlov ponor on Miroč – Tribal cult places, 191-219, *Starinar LVII*, Beograd 2007.

Јовановић 1985

Војислав Јовановић, Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији, *Историјски гласник 1-2*, 7-34, Београд 1985.

К

Karpowicz, Selby 2010

Karpowicz Adam, Selby Stephen, Scythian Bow from Xinjang, *Journal of the Society of Archer-Antiquaries*, vol. 53, Oldland 2010.

Кирипичников 1966

Анатолий Николаевич Кирипичников, *Древнерусское оружие 2 (Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени)*, Москва-Ленинград 1966.

Кнежевић 1968

Бранка Кнежевић, Црква у селу Рамаћи, *Зборник за ликовне уметности 4*, 121-171, Нови Сад 1968.

Кнежевић 2012

Бранка Кнежевић, Манастир Крепичевац – историја и архитектура, *Саопштења XLIV*, 131-146, Београд 2012.

Kontny 2005

Bartosz Kontny, The war as seen by an archaeologist. Reconstruction of barbarian weapons and fighting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture, *Journal of Roman Military Equipment Studies, Vol. 16*, Budapest 2005.

Л

Lalović 1982

Anka Lalović, Srednjovekovno oružje iz Narodnog muzeja u Zaječaru i Zavičajnog muzeja u Knjaževcu, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije II*, 69-84, Bor 1982.

Лексикон српског средњег века, 1999

Лексикон српског средњег века, група аутора, уредници Сима Ћирковић и Раде Михалчић, Београд 1999.

М

Марјановић-Вујовић, 1987

Гордана Марјановић-Вујовић, Pontes - Трајанов мост, Средњовековна остава В, *Берданске свеске IV*, 135-142, Београд 1987.

Манојловић-Николић 2007

Весна Манојловић-Николић, Средњовековно оружје са Вршачког утврђења - археолошки подаци, *Истраживања 18*, 49-57, Нови Сад 2007.

Милутиновић 2006

Светланка Милутиновић, Оружје на мотки из збирке Народног музеја у Шапцу, *Museum 7*, 55-73, Шабац 2006.

Минић, Vukadin 2007

Dušica Minić, Obrenija Vukadin, *Srednjovekovni Stalac*, Београд 2007.

Митић 2015

Слободан Митић, Врхови стрела из средњовековне збирке Народног музеја у Нишу, *Зборник Народни музеј Ниш 22*, 47-72, Ниш 2015.

Митић 2018-2019

Слободан Митић, Оружје насађено на велике дршке Народног музеја у Нишу, *Зборник Народни музеј Ниш 27-28*, 23-37, Ниш 2018-2019.

Митровић 2010

Горан Митровић, *Каталог Метала I*, Народни музеј Врање, 2010.

Михаиловић 1956

Драга Михаиловић, Црква у Рамаћи - нови споменик сликарства Моравске школе, *Саопштења I*, 147-155, Београд 1956.

Н

Nagy 1887

Gyula Nagy, *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, Budapest 1887.

Николић 1970

Радомир Николић, Прилог проучавању живописа манастира Јосанице, *Саопштења IX*, 129-143, Београд 1970.

Ниношевић-Пешић-Јовић 2011

Мира Ниношевић, Јулијана Пешић, Смиља Јовић, *Хладно оружје. Каталог музејске збирке I*, Лесковац 2011.

Nadolski 1954

Andrzej Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Acta archaeologica Univrsitatis Lodziensis No.3, Łódź 1954.

П

Пековић 2006

Мирко Пековић 2006: Београд 2006.

Petrinec 2009

Маја Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.

Петровић 1965

Драгољуб Петровић, Средњевековна некропола на Донићком брду (Градац код Крагујевца), *Старинар XIII-XIV*, 275–290, Београд 1965.

Петровић 1969–1970

Драгољуб Петровић, Једна слика из традиционалне историје Грузије, *Наша Прошлост IV-V (1969–1970)*, 131–151, Краљево 1971.

Петровић 2005

Драгутин Петровић, *Хладно оружје из збирки Градског музеја Вршац*, Вршац 2005.

Petrović 2013

Ђурђица Petrović, *Balkansko oružje (XII-XIX v.)*, Beograd 2013.

Petrović 1976

Ђурђица Petrović, *Dubrovačko oružje*, Vojni muzej, Beograd 1976.

Поп Лазић 1983

Петар Поп Лазић, Каталог средњовековног оружја и опреме у Историјском музеју Србије, *Зборник Историјског музеја Србије 20*, 161–193, Београд 1983.

Поповић 1988

Марко Поповић, Град Браничево у средњем веку, *Старинар XXXIX*, Београд 1988.

Поповић 1988 б

Марко Поповић, Остаци манастира на локалитету Црквина у Тутину, *Рашка Баштина 3*, Краљево 1988.

Роровић 1999

Марко Роровић, *Tvrđava Ras*, Beograd 1999.

Поповић, *et al.* 2005

Марко Поповић, Смиљка Габелић, Бранислав Цветковић, Бојан Поповић, *Црква светог Николе у Станичењу*, Београд 2005.

Поповић 2009

Марко Поповић, *Врсенице, касноантичко српско раносредњовековно утврђење*, Београд 2009.

Роровић 2012

Marko Rorović, *Maglički zatak*, Beograd 2012.

Поповић-Иванишевић 1988

Марко Поповић, Вујадин Иванишевић, Град Браничево у средњем веку, *Старинар* 39, 125–179. Београд 1988.

Поповић, Марјановић-Душанић 2004

Марко Поповић, Смиља Марјановић-Душанић, Вештина ратовања и живот војника, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, Београд 2004.

Поповић, *et al.* 2010

Ивана Поповић, Маја Живић, Мирослав Лазић, Миодраг Сладић, Софија Петковић, Драгослав Срејовић, Милка Чанак-Медић, Брана Стојковић-Павелка, Ђорђе Јанковић, Александар В. Поповић, *Felix Romuliana – Гамзиград*, Београд 2010.

Прокић 2004

Радослав Р. Прокић, Средњовековно оружје из археолошке збирке Народного музеја у Крагујевцу, *Шумадијски анали* 1, 10–44, Крагујевац 2004.

Р

Радојчић 1964

Светозар Радојчић, *Каленић*, Београд 1964.

Рашковић 1996

Душан Рашковић, Налази античког оруђа од гвожђа у широј околини Крушевца, *Годишњи скуп и XVIII Скупштина Српског археолошког друштва*, Призрен 1996.

Рашковић 2016

Душан Рашковић, Налази из рановизантијског или средњовековног периода на налазишту Укоса у Граду Сталаћу, *Гласник Српског археолошког друштва* 32, 285–295, Београд 2016.

Рашковић 2000

Душан Рашковић, Непубликовани метални предмети античког периода у Народном музеју Крушевац, *Годишњи скуп и XVIII Скупштина Српског археолошког друштва*, 25–48, Београд 2000.

С

Сарић 2008

Марија Сарић, Средњовековно хладно оружје са опремом ратника из Археолошке збирке Народного музеја у Крагујевцу, у: Мирослав Бановић, Марија Сарић, *Средњовековно оружје и опрема из збирки Историјског и Археолошког одељења Народного музеја Крагујевац*, Крагујевац 2008.

Симић-Лазар 2011

Драгиња Симић-Лазар, *Каленић – историја, сликарство, манастир*.
Београд 2011.

Sreјović *et all.* 1997

Dragoslav Sreјović *et all.*, *Arheološki leksikon*, Београд 1997.

Т

Трубачев 1984

Трубачев О. Н., *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, Выпуск 11 (*коньсь-*котьна)*, Академия Наук СССР, Институт русского языка, Москва 1984.

Ф

Фасмер 1984, II

Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Том II, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Москва 1984.

Ц

Цуњак 1999

Млађан Цуњак, *Средњовековно оружје и опрема ратника у Србији – археолошка истраживања (докторска дисертација)*, Београд 1999.

Цуњак 2005

Млађан Цуњак, *Средњовековно оружје и опрема ратника са територије Подунавског и Браничевског округа*, Смедерево 2005.

Ш

Škrivanić 1957

Gavro Škrivanić, *Izrada i nabavka oružja u srednjovekovnoj Srbiji*, *Vesnik* 4, 295–301, Београд 1957.

Шкриванић 1957

Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957.

Špehar 2010

Perica Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Београд 2010.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

069.51:94(497.11)(083.824)
94(497.11)"04/14"(083.824)
623.44(497.11)"04/14"(083.824)

ЂУРОВИЋ, Игор, 1977-

Средњовековно оружје и опрема из археолошке збирке Народног музеја Крагујевац / Игор Ђуровић, Александар Ристић ; [фотографије Предраг Михајловић Циле]. - Крагујевац : Народни музеј, 2022 (Београд : Донат граф). - 95 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 87-95.

ISBN 978-86-85647-91-8

1. Ристић, Александар П., 1987- [аутор]

а) Народни музеј (Крагујевац). Историјско одељење -- Збирка историјских предмета -- Изложбени каталози б) Оружје -- Србија -- Средњи век -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 53959177